

BAUMGARTNER BERNADETTE**A szatmári svábok és a német népi mozgalom Romániában, 1918–1940**

A történeti kutatás messze kevesebb figyelmet fordított a szatmári svábokra, mint más magyarországi – Trianon után romániai – német népcsoportokra. Állításunk különösen az erdélyi szászok és a bánáti svábok relációjában érvényes. Ennek oka, hogy a kis létszámú, a nagyobb német lakosságtömböktől elszigetelt, jelentős városi településekkel, önálló, erős polgári réteggel és értelmiséggel, ezért integráló erejű kulturális hagyományokkal, és főként önálló politikai szervezettel nem rendelkező közösség nem tudott olyan hatást gyakorolni a gazdasági, társadalmi, kulturális, s még kevésbé a politikai folyamatokra, mint az említett két nagy tömb. Mégis tanulságos vizsgálni a szatmári svábok történetét, fejlődésének alakulását. Sajátos helyzete miatt ugyanis más hatást gyakoroltak rá a nemzetiségek létét befolyásoló körülmények: a magyar – vagy más nemzetiségi – környezet, a vele kialakult kölcsönhatások, a modernizációs folyamatok és a mindenkori államhatalom nemzetiségi politikája.

A Károlyi család által a 18. században szórányszerűen telepített svábok szerződéses jobbágyokként érkeztek, és maradtak is az 1848-as jobbágyfelszabadításig. Részben vegyes lakosságú falvakban éltek, részben román vagy magyar falvak vették őket körül. Eltérően a nagyszámú, politikai, gazdasági, kulturális és a társadalmi tagozódás terén is sokkal fejlettebb és gazdagabb erdélyi szászoktól, illetve a bánáti sváboktól, a szatmári svábok esetében egy kisszámú, jóval szegényebb, paraszti társadalomról van szó, amely – gazdasági alapok híján – nem tudott saját iskolákat, középiskolákat létesíteni. Így nem alakulhatott ki vezető értelmiségi rétege. Azok akik továbbtanultak, magyar nyelven tehették ezt,

¹ KEPECS József: *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941)*. KSH, Budapest, 1991. 88–107.

és a tanulmányok végeztével *magyarként* tértek vissza. Ellentétben a szászokkal és a bánátiakkal, a szatmári svábság mint különálló politikai vagy akár kulturális entitás 1918 előtt nem nyilvánult meg. Nem csoda tehát, hogy az erdélyi szászoktól és a bánáti sváboktól elzártan élő szatmári svábok körében a természetes és a politikailag támogatott asszimiláció sikereket ért el. 1918-ban a svábok nagy része jól, vagy akár már anyanyelvi szinten beszélte a magyar nyelvet. A nyelváltást egyértelműen jelzik a népszámlálási adatok. Míg 1880-ban a vizsgált 24 sváb település 29 873 lakosából 10 376 (34,73%) vallotta magát német anyanyelvűnek, 1910-ben a megnövekedett népességnek már csupán 8,84%-a (40 490 főből 3581).¹ Csekély létszámokról van szó, ami alapján talán sokan azt mondanák, nincs történeti jelentősége viszonyaik, életkörülményeik vizsgálatának. A román államba kerülve azonban sorsuk alakulása számos fontos tanulsággal szolgálhat.

Lakóhelyük, a történelmi Szatmár megye nagyrészt az Alföld északi részén terül el, keleti részét azonban, már a Bükk hegység uralja. A német identitás megtartásában, illetve az asszimilációs folyamat megindulásában a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális hatások mellett fontos szerepet játszott, hogy mennyire képeztek az egyes települések összefüggő tömböket vagy szétszórt szigeteket. A megye nyugati részén egymáshoz viszonylag közel fekszik Mérk, Vállaj, Csanáros, Csomaköz, Szaniszló, Mezőpetri. Ide sorolhatjuk Nagykárolyt és a vele szomszédos

két falut, Kaplonyt és Kálmándot is. Ettől az összefüggő sávtól délre található két elszigetelt település: Mezőterem és Kisdengeleg. Mezőterem ugyan közvetlenül Nagykároly szomszédságában van, de a közlekedési viszonyok elszigetelték a többi településtől. Az akkori megyeszékhelytől, Nagykárolytól keletre egymáshoz viszonylag közel található Nagymajtény, Gilvács és Krasznaterebes. Innen délre Királydaróc egymagában áll. A megye keleti részén a Bükk lábainál szintén egy összefüggő településcsoportot találunk. Ide tartozik Nagymadarász, Erdőd, Szakaszi, Nagyszokond, Krasznasándorfalu, Krasznabétek. Délre haladva, Szilágy megye határában, teljesen elszigetelten találjuk Nántút. Az erdődi járás északi részén egy különálló kis csoport, Szinfa és Alsóhomoród található. Magában álló német település volt Józsefháza és Barlafalu. A megye középső területe ugyanakkor a magyar és román nyelvhatárt is jelezte, egy átmeneti zónával. A sváb falvak a nagykárolyi járásban magyar többségű falvakkal, az erdődi, szatmárnémeti és színérváraljai járásban nagyrészt román falvakkal voltak körülvéve.²

Az asszimilációs hatásokban nagy szerepet játszott két magyar város. Egyrészt Nagykároly, mint vármegyei központ, megyei és állami hivatalok székhelye, másrészt Szatmárnémeti, a megye legnagyobb települése, virágzó kereskedelemmel, fejlett iparral, iskolákkal és más kulturális intézményekkel. Ezek magyarosító hatása különösen könnyen érvényesülhetett hasonló nagyságú sváb központ hiánya következtében. A modernizáció a piaci viszonyok elterjedésével, a közlekedés fejlődésével, s így a piacörzetek kitágulásával járt. 1856–58 között például elkészült a Nagykárolyt Szatmárnémetivel összekötő vasútvonal, 1871-ben a Debrecen–Nagykároly vasútvonal, 1896-ra befejeződött az Ecsedi-láp lecsapolása.³ Mindez lehetővé tette, hogy a módos szatmári sváb parasztok növekvő árufeleslegeiket ne saját falujukban, hanem *magyar* városok – Nagykároly, Szatmárnémeti, Tasnád, Nyírbátor, sőt Debrecen – piacain és vásárain értékesíthessék. Vásárlóikkal, a helypénzsedőkkel, ha a helyi boltokban vettek iparcikket, akkor annak eladójával stb. jobbra, és egyre inkább magyarul tudtak érintkezni. A közigazgatás is egyre több területre terjesztette ki hatókörét, képviselői pedig zömmel magyarok voltak. A nyelvváltásban fontos szerep jutott az iskoláknak. A térség-

² Cogitator által készített csoportosítás, amely megfelelt a korabeli néprajzi helyzetnek. COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzetpolitikai tanulmány*. Különlenyomat a *Magyar Kisebbség* nemzetpolitikai szemle VII. évfolyamából. Lugos, Husvéth és Hoffer Könyvnyomdája, 1928. 22–27.

³ TEMPFLI Imre: *Kaplony. Adalékok egy honfoglaláskori település történetéhez*. Szatmárnémeti, Szent-Györgyi Albert Társaság–EMKE Szatmár Megyei Szervezete, 1996. 213.

ben nem volt német nyelvű gimnázium és tanítóképző. A nagykarolyi Nemzeti Iskola mellett működő mesterképző, amelyet 1847-ben Szatmárnémetibe helyeztek, magyar tannyelvű volt.⁴

A mozgalom kezdetei, a Német–sváb Népközösség megalakulása

Az 1920-as években kibontakozó szatmári német mozgalom négy irányból részesült támogatásban. 1918 után elsőként a román állam figyelt fel az ország északnyugati határzónájában lévő kis közösségekre. 1919-ben Szatmár megye nemzeti párti prefektusa, az erdélyi szászok vezetője, Hans Otto Roth, figyelmébe ajánlotta a szatmári svábokat.⁵ Az 1920-as román népösszeírás, amely több mint 40 000 németet számolt a térségben,⁶ szintén figyelemfelkeltő volt a többi romániai népcsoport, valamint a német állam számára is. Az új helyzetben, a román állam keretében mind a négy tényező – a román állam, a bánáti svábok és erdélyi szászok, valamint a német állam – számára felértékelődött az Osztrák–Magyar Monarchia idején kevés figyelemre méltatott kis szatmári német közösség.

Stefan Schmied⁷ szerint a szatmári svábok asszimilációját az első világháború állította meg, sőt a német érzelem felerősödését indította el a fronton szolgáló sváb katonák között, és egy belső, spontán nemzeti ébredéshez vezetett.⁸ Stefan Schmiednek abban igaza van, hogy az első világháború, pontosabban az ezt követő új politikai környezet megállította a szatmári svábság asszimilációs folyamatát, azonban az már kérdéses, hogy a fronton szolgáló katonák nemzeti ébredése – ha volt egyáltalán ilyen – önmagában, a szükséges feltételek hiányában, elegendő lett volna egy belső spontán nemzeti ébredéshez. Ugyanis a háború után, közvetlenül az új román–magyar határ közelében, a magyar propaganda az általa már magyarnak tekintett svábok körében is ellenállásra, a trianoni döntés elleni tilta-

⁴ BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár Vármegye*. Orsz. Monografia Társaság, Budapest, 1906. 340.

⁵ Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes (PAAA) – ADGB Band 153/3 Stand der Sathmarer Schwäbische Bewegung in die Jahreswende 1932/1933. A bukaresti német követség által készített jelentés Schulenburg részére, Bukarest, 1933. február 22. Hans Otto Roth (1890–1953) romániai német politikus, 1919–1939: parlamenti képviselő, 1922–1938: a Német Parlamenti Párt elnöke, 1931–1934: az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöke.

⁶ C. MARTINOVICI–N. ISTRATI: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj, Tip. Ardealul, 1921.

⁷ Stefan Schmied (1919–1978) történész.

⁸ Stefan SCHMIED: *Die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar. Ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940*. Kempten/Leubas, 1976. 6.

kozásra szólított fel. A román állam ezt természetesen nem nézte jó szemmel, ezért támogatott minden olyan törekvést, amely a szatmári svábok szinte elvesztett német identitásának visszaszerzésére irányult.

A nemzeti ébredés valószínűsíthetően első momentumáról Szinfalva *Historia Domusa* tesz említést: „1918. október 30-én éjjel érkezett Budapestről a felhívás a szatmári svábokhoz, alapítsák meg a saját Német Nemzeti Tanácsukat. Szinfaluban ez nem történt meg, de Barlafaluban Stefan Rock pap megalapította azt.”⁹ Ezt követte 1919-ben dr. Egeli és dr. Vonház István¹⁰ szebeni utazása, ahol a román kormányzótanácstól német iskolát kértek a szatmári sváboknak. 1920-ban a szinfalusi svábok, papjuk, Johann Ettinger támogatásával a püspökségtől a német tannyelv bevezetését kérték az egyházi iskolában, továbbá havi három alkalommal német és egy alkalommal magyar prédikációt.¹¹

Mindezek ellenére a szatmári német mozgalom első, 1918–1926 közötti szakasza nem a belső szervezkedés kora, hanem az információszerzés időszaka: az erdélyi a szászok, a bánátiak, valamint a birodalmi németek a helyszínen járva felmérték a szatmári svábok helyzetét.

Ennek megfelelően 1920-ban dr. Rudolf Spek – a Német–szász Néptanács (*Deutsch-Sächsisches Volksrat*) megbízásból – látogatást tett Szatmárban. Spek azzal a megbízással érkezett a megyébe, hogy tanulmányozza a svábok helyzetét, illetve a népiségi munka¹² kibontakozásának lehetőségeit.¹³ 1921 februárjában újabb látogató érkezett Josef Striegl¹⁴ bánáti gimnáziumi professzor személyében, aki egyben a bánáti *Schwäbische Volkspresse* újságírója volt. Több faluban tartott nagygyűléseket, ahol a német nemzet nagyságáról – sokak szerint lázító szövegekben – beszélt. Visszatérve cikksorozatot jelentetett meg a *Volkspressé*ben, ahol többek között ezeket írta: „A sváboknak egyáltalán nincs vezetőjük! A falvakban a papok a hangadók, akik egy-két kivétellel magyar sovíniszták... Az imakönyvön kívül, testvéreinknek nincsenek német könyveik. A fiatalabbaknak már az imakönyvük is magyar. Senki nem

⁹ Uo.

¹⁰ Vonház István (1881–1945) nyelvész, történész, sváb kutató.

¹¹ Stefan SCHMIED: i. m. 7.

¹² A német kisebbség körében végzett, a nemzeti öntudat felébredését, illetve ennek erősítését célzó, elsősorban kulturális tevékenység.

¹³ TILKOVSKY Loránt: A szatmári németiség a két világháború között. In: Hans GEHL (szerk.): *Relații interetnice în zona de contact româno – maghiaro – ucraineană din secolul al XVIII-lea în prezent*. Satu Mare–Tübingen, 1999. 226–243., 227.

¹⁴ OSZK Kézirattár, F36/2997; Josef Striegl 1903-tól a szegedi állami főgimnáziumban, majd a Sváb Nemzeti Tanács első elnöke.

fogott a kezébe német újságot. Semmi és senki nem emlékezteti őket a német népiségükre. (...) A szatmári svábok egy elhagyatott népcsoport, akik támaszt és védelmet kívánnak. Ezt a védelmet, nekünk, bánáti sváboknak kell megadnunk, hiszen ők a mi testvéreink. Az erősebb feladata a gyengét megvédeni. És a szatmári svábok a gyengébbek.”¹⁵ Striegl felvilágosító munkája valóban izgató lehetett, ugyanis Fritz Winterhofen,¹⁶ a majdani *Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft* (Német–sváb Népközösség) vezetője, megvetően nyilatkozott róla, beszédét balgának nevezte, amellyel csak problémákat okozott.¹⁷ Ugyancsak 1921-ben dr. Egon Gundhart, szebeni orvos járt Szatmárban, aki ez után a látogatás után elszántan tevékenykedett a szatmári és máramarosi svábok ügyében. Ezek az akciók – azon kívül, hogy különböző sajtócikkekben felhívták a nyilvánosság figyelmét a szatmári svábkérdésre – nagyobb eredményeket nem értek el.

Mindeközben az 1921. szeptember 17. és 19. között Cernăuți-ben (Czernowitz, ma Ukrajna) megrendezett Német Napok keretében első alkalommal találkoztak a Romániában élő német népcsoportok (erdélyi szászok, bánáti svábok, besszarábiai németek, bukovinai németek, dob-rudzsai és regáti németek, szatmári svábok) képviselői. Ekkor és itt alakult meg a *Verband der Deutschen Grossrumäniens* (Nagyrománia Németjeinek Szövetsége). A Szövetség legfelsőbb szerve az alapszabályzat szerint a *Hauptversammlung* (Nagygyűlés) lett, amelyen részt vettek az egyes Néptanácsok delegáltjai, minden tízezer német után egy delegált, így a regáti németek 2, a bánátiak 25, a besszarábiaiak 7, a bukovinaiak 8, a szatmáriak 1, a szászok pedig 25 képviselőt küldhettek, ugyanakkor a Nagygyűlés tagjai lettek a Német Párt aktív parlamenti képviselői is.¹⁸ Itt egy figyelemre méltó információval találkozunk: miután bánáti, illetve szász részről – ahogy fentebb láttuk – „felmérték” a szatmári terepet, a czernowitzi találkozón úgy döntöttek, hogy 1 delegáltja legyen a szatmári svábságnak, ez kevesebb, mint amit a regáti németek kaptak. A rendezvény jelentősége a szatmáriak szempontjából elsősorban az volt, hogy szervezett kapcsolat létesült köztük és a többi romániai német népcso-

¹⁵ Stefan SCHMIED: i. m. 10.

¹⁶ Fritz Winterhofen (1887–1960) Életéről kevés adat áll rendelkezésre. Jogász, krasznabéltéki fölbirtokos, nem tudni mikor került Szatmár megyébe, a szatmári Gauamt első vezetője (1926–1936), 1940-ben a Bauernamt vezetője.

¹⁷ PAAB – ADGB, *Satmarer Schwaben*, Bukarest, 172, Band 1, Winerhofen levele a berlini külügyminisztérium VI. osztályának, 1925. november 19.

¹⁸ Karl M. REINERTH: *Zur politische Entwicklung der Deutschen in Rumänien 1918–1928*. Bad Tölz, Wort und Welt Verlag, 1993. 129.

port között. Másrészt kialakult az szervezeti keret, melyhez a létesítendő települési szervezetek csatlakozhattak. Kezdetben azonban nem a helyi szervezetek kiépítésén volt a hangsúly. Az első akciók a szatmári svábok német tudatának felkeltésére/erősítésére, illetve az erre alkalmas intézmények e cél szolgálatába állítására irányultak.

Az első eredmények 1923 májusában Erwin Schiller, a bánáti *Volks-gemeinschaft* főtitkárának nevéhez fűződnek. Szatmári tartózkodása alatt, Schiller több faluban tartott gyűléseket, melyek alkalmával 5 faluban (Erdőd, Krasznabéltek, Szinfalú, Mezőfény és Mezőpetri) megalakultak a Német–sváb Népközösség helyi csoportjai (*Ortsgemeinschaft*).¹⁹ A krasznabélteki dr. Fritz Winterhofen fontos szerepet játszott az „idegen” vendégek (szászok és bánáti svábok) fogadásában, egyben alapító tagja volt a krasznabélteki *Ortsgemeinschaft*nak is.

1923-ban a szatmári svábok meghívást kaptak Temesvárra, a bánáti svábok letelepedésének 200. évfordulójára rendezett ünnepségre. Ebből az alkalomból egy 50 fős csoport utazott a Bánátba.²⁰ 1924-ben, majd 1925-ben pedig a Temesvári Sváb Központi Bank támogatásával csaknem 200 szatmári paraszt utazhatott a Bánságba különböző mezőgazdasági és ipari kiállításokra.²¹

A sikerekhez nagyban hozzájárult az is, hogy a különböző német kisebbségekkel foglalkozó németországi szervezetek is kapcsolatba léptek a szatmári svábokkal. Németországból a *Deutsche Ausland-Institut* megbízásából 1924-ben Wilhelm Staudinger²² járta be Szatmár vidékét. Tapasztalatairól információkban gazdag jelentést készített. Staudinger 32 falut említett, ahol szerinte kizárólag vagy túlnyomórészt svábok éltek. Főleg a gazdasági helyzetről, a növénytermesztés és az állattenyésztés helyzetéről számolt be, és javaslatot tett a gazdaság támogatására. A politikai és kulturális kérdésekkel csak marginálisan foglalkozott.²³

1925 nyarán a *Schutzbund*²⁴ vezetője, Karl C. Loesch utazta be Szatmár környékét. Loesch úgy ítélte meg, hogy a szászok szatmári népiségi

¹⁹ Stefan SCHMIED: i. m. 14–15.

²⁰ TILKOVSKY Loránt: i. m. 227.

²¹ Stefan SCHMIED: i. m. 18.

²² Wilhelm Staudinger 1926 márciusában már a szatmári Gaurat mezőgazdasági referense, feladata volt továbbá a Gauamt pénzügyeinek felügyelete.

²³ BARABÁS László: Das Deutsche Auslands-Institut und eine vergessene deutsche Volksgruppe nach dem Ersten Weltkrieg. Die Sathmarer Schwaben. In: *Germanistik ohne Grenzen*. Band 2. Klausenburg-Grosswardein, 2007. 140.

²⁴ A Deutscher Schutzbund für das Grenz- und Auslandsdeutschtum (Német Védszövetség) 1919-ben alakult, eredeti célja a fenyegedett keleti területek népszavazásának német érdekek szerinti megszervezése volt.

munkájának sikertelenségét a szatmári katolikus svábok és az erdélyi evangélikus szászok közötti felekezeti különbség okozta. Megállapította továbbá, hogy a svábok nagy része elmagyarosodott, és a magyarpárti egyháznak, illetve az egyházi iskoláknak meghatározó szerepük van ebben a folyamatban. A helyzet megváltoztatása érdekében egy központi iroda felállítását javasolta dr. Winterhofen vezetésével, és erre a célra 12 000 márka biztosítását, továbbá szükségesnek tartotta mezőgazdasági szövetkezetek alapítását. E munka irányítására a bánáti Franz Blaskovicsot²⁵ ajánlotta. Nem utolsósorban sürgette a tanítók képzését, amit véleménye szerint a temesvári tanítóképző irányítása alatt lehetne véghezvinni.²⁶

A kölcsönös látogatások hozzájárultak a német nemzeti öntudat ébredéséhez, azonban még mindig hiányzott egy egységes szervezet, amely képviselni tudta volna a szatmári németiséget. Képzett vezetők szervezőmunkája, kellő tapasztalat és anyagi alap híján ugyanis az egy-egy ilyen látogatás után fellobbant lelkesedés hamar elapadt. Ugyanakkor a mélyen vallásos svábok erősen a papság befolyása alatt álltak. Utóbbiak többsége pedig nem beszélt az irodalmi német nyelvet, sokan közülük svábul sem tudtak, politikailag a Országos Magyar Párthoz kötődtek, így nem voltak érdekelve a német népiségi munkában. Mindezek következtében a kívülről szervezett akciók révén nem sikerült valódi eredményeket felmutatni a német népiségi munka terén.

Winterhofen 1925-ben már kapcsolatban állt a német Külügyminisztériummal. Egy általa készített jelentés, kisebb-nagyobb túlzásokkal ugyan, de értékes adatokkal szolgál a szatmári svábok, vagy elmagyarosodott svábok akkori helyzetéről. Winterhofen 40 000 szatmári svábról tett említést, és az elmagyarosodás függvényében három nagy csoportra osztotta a sváb eredetű lakosságot. Eszerint negyedrészüket átvette a magyar nyelvet, de még sváboknak érzik magukat; 5–6000-re tette azok számát, akik teljesen németek, a többiek többé-kevésbé elmagyarosodtak. Winterhofen helyzetjelentése több olyan problémát mutatott be, amelyekkel a kibontakozó német mozgalom szembe kellett nézzen:

1. *Az asszimiláció mértékének és a papság szerepének kérdése.* Winter-

²⁵ Blaskovics Ferenc (1864–1937) pap, országgyűlési képviselő, lapszerkesztő. Bécsben végezte a teológiát. 1887-ben tanár a temesvári papnevelőben. 1891: megalakította a Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesületét, mely 1919 után Sváb Gazdasági Egyesület néven 82 fiókkal működött. Részt vett a Sváb Központi Bank Rt. megalapításában. 1902: kerci apát, 1904: csanádi kanonok, 1906: az egyházi iskolák felügyelője, nagyprépost, prelátus. Egyik vezéregyénisége volt a bánáti sváb mozgalomnak

²⁶ BARABÁS László: A szatmári svábok felfedezése a német népcsoport-politika számára az első világháború után. In: *Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének 60. évfordulójára*. Nyíregyháza, 1989. 292–301.

hofen felhívta a külügyminisztérium figyelmét, hogy a szatmári svábok helyzete, akik 1918 előtt a magyar állam és a katolikus egyház részéről magyarosító politikának voltak kitéve, az új határok között csak annyiban változott meg, hogy a magyar állam helyett most a magyar érzelmű püspökség és papság vette át és folytatta a magyarosítást. A szatmári svábok asszimilációjáról az erdélyi magyar és anyaországi politikai elitnek ezzel szemben az volt a véleménye, hogy ebben a térségben spontán magyarosodás történt.

2. *A német értelmiség hiánya.* A sváb eredetű falvak egyházi iskoláiban a román kormány betiltotta ugyan a magyar tannyelvet, és helyette a német, illetve a román nyelvű oktatást tették kötelezővé, Winterhofen azonban jelentette, hogy a tanítók nem ismerik a német irodalmi nyelvet.
3. *Az elrománosodás veszélye.* Winterhofen, amikor az elrománosodás veszélyéről értekezik, tulajdonképpen a német kormány anyagi támogatását akarja megsürgetni.
4. *A regermanizáció esélyei.* A német népiségi munka sikerességének vagy kudarcának kérdése végig jelen volt a korszakban. Noha jelentésében Winterhofen megmenthetőnek tartja a szatmári svábokat, a temesvári német konzulok az 1930-as évek elején többször ebbéli kétségüknek adtak hangot. Azonban az 1920-as években – a román kormány támogatása és a magyar értelmiség kezdeti gyengesége miatt – nagy reményeket fűztek a német nemzeti öntudat újjáéledéséhez.
5. *Anyagi támogatás Németországból.* A jelentés szerint a német mozgalom felélesztéséhez nemcsak erkölcsi, de hatalmas anyagi támogatásra is szükség van. Már első jelentésében is igen nagy összegeket kért Winterhofen: egy irodahelyiségre 6000 márkát, a népiskolák tanárainak támogatására 12 000 márkát, a tanárok képzésére 2000-et, de támogatást kért a Temesváron és Nagyszébenben tanuló középiskolások és a Németországban tanuló egyetemisták részére is. További 10 000 márkát igényelt rövid időn belül, és újabb 10 000-et 1926 júliusáig.²⁷

A berlini külügyminisztériumtól a bukaresti német követséghez címzett

²⁷ PAAB – ADGB Satmarer Schwaben, Bukarest 172., Band 1., Fritz Winterhofen jelentése a Külügyminisztérium VI. osztályában Heilbron igazgatónak, 1926 nov. 19.

²⁸ PAAB – ADGB, Satmarer Schwaben, Bukarest 172., Band 1., A berlini külügyminisztériumtól a bukaresti német követségre, 1926. december 30.

jelentésből kiderül, hogy Winterhofen a kért összeget megkapta.²⁸

Hans Freytag bukaresti német követ túlzásnak találta Winterhofen svábokra vonatkozó számadatait, azzal viszont egyetértett, hogy a román kormány magyarokkal szembeni ellenséges magatartása kedvező feltételeket teremtett a német mozgalom számára: „pszichológiailag is kedvező a pillanat, ugyanis a román kormány támogatja a német mozgalmat, mert célja a magyarság gyengítése”. A követ – ellentétben Winterhofennel – a veszélyt nem az elrománosodásban, hanem a teljes elmagyarosodásban látta. A sikeres népiségi munka érdekében folyamatos anyagi támogatás biztosítását javasolta a német külügyminisztériumnak. Freytag szerint a bánáti sváboktól aligha kaphatnak folyamatos segítséget a szatmáriak, mivel ők a saját szervezeteikkel vannak elfoglalva. A szászokat pedig azért nem tartotta erre a munkára alkalmasnak, mert a szatmáriaktól elválasztja őket a vallás, így a szászok tevékenysége könnyen félreérthető lehet.²⁹

1925-ben Winterhofen Németországban járt, és a szatmári német mozgalom kiépítésében érdekelt körökkel tárgyalt. Hazatérve, a temesvári sváb vezetőkkel ismertette tervét egy politikai szervezet létrehozásával kapcsolatban, valamint a kulturális és gazdasági téren fontosnak ítélt teendőkről. A politikai szervezet létrehozására megfelelő alkalmat nyújtott az 1925. december 27. és 1926. január 9. között Nagyváradon tartott sváb származású tanítók részére rendezett német tanfolyam. Ennek kezdeményezője dr. Egon Gundhart volt, aki a szász vezetőknek már többször felvetette a szatmári tanárok számára szervezendő német tanfolyam szükségességét.³⁰ Winterhofen és Gundhart előkészítő munkájának eredményeként a tanfolyamon 47 tanító – 18 nő és 29 férfi – vett részt.³¹ A kurzus vezetője Josef Nischbach kanonok, a temesvári német katolikus tanítóképző igazgatója volt, aki pedagógiát oktatott. Rudolf Spek német történelmet és sváb telepítéstörténetet adott elő, a német nyelvgyakorlatot Hans Kaiss, a német énekórát pedig egy Wilk nevű nagyszabasi tanár tartotta. Rajtuk kívül jelen volt még Buschmann Temesvárról, dr. Ihld a besztercei leányiskola igazgatója,³² valamint Richard Csaki, a Kulturamt (*Das Deutsche Kulturamt in Rumänien*) vezetője.³³ A tanfolyam idején a szász és a sváb vendégek meglátogattak néhány

²⁸ PAAB – ADGB, Satmarer Schwaben, Bukarest 172., Band 1., Freytag követ jelentése a berlini Külügyminisztériumnak.

³⁰ Stefan SCHMIED: i. m. 19.

³¹ Uo.

³² PAAB – ADGB, Satmarer Schwaben, Bukarest, 172., Band 1., Dr. Egon Gundhart jelentése az első német tanfolyamról, 1926. január.

³³ Stefan SCHMIED: i. m. 19.

Nagykároly környéki falut, Nischbach pedig a nagykarolyi apácázárda kápolnájában misét celebrált, és német nyelven prédikált a jelenlevőknek. A tanfolyam záróakkordjaként 1926. január 10-én Rudolf Brandsch elnökletével, valamint Egon Gundhart és a többi bánáti és szász vendég jelenlétében megalakult a szatmári Német-Sváb Népkegyesség (*Deutschschwäbische Volksgemeinschaft Gau Sathmar*), adminisztratív központja, a Gauamt, melynek székhelye Nagykaroly volt. A felvilágosító munka és a tagok toborzása Winterhofenre és Michael Kreutzerre várt. A *Banater Deutsche Zeitung* 1926. március 30-i száma felsorolja a különböző falvakban megalakult *Ortsgemeinschaftok* vezetőségét, a következő sorrendben: vezető, vezetőhelyettes, jegyző és pénztáros. Az újság szerint 1926 tavaszán a következő falvakban alakultak meg a helyi közösségek: Szinfalu, Krasznabétek, Barlafalu, Batarcs, Erdőd, Mezőfény, Mezőpetri, Mezőterem, Nagyszokond, Krasznasándorfalu, Alsóhomoród, Szakas, Nagymajtény.³⁴

1926. március 14-én, a Nagykarolyban tartott gyűlésen megalakult a Gaurat (körzeti tanács). Elnöke dr. Fritz Winterhofen lett, elnökhelyettese Josef Haller Mezőpetriből, jegyző Stefan Frank, a pénzügyi referens Nikolaus Rohm, a temesvári bankfiók igazgatója, a mezőgazdasági referens Wilhelm Staudinger, sajtóreferens Stefan Frank, az egyházi iskolák referense Josef Manz, mezőfény tanító, az állami iskolák referense Georg Jussel, a titkár pedig Michael Kreutzer.

Winterhofen nem sokkal a Népközség megalakulása után igen nagy összeget kért szatmári munkájához a német külügyminisztériumtól az 1927-es évre: a Bánátban és a szászoknál tanuló 109 gyerek ellátására kb. 50 000, egy kulturális lapra 4500, 15 óvodára 37 400, tanárok képzésére 2500, tanítók támogatására 4500, új tanítók alkalmazására 10 800, mezőgazdasági képzésre 2500, iparos képzésre 6000, a Gauamt részére 12 000, autóra 4000 és egyebekre 2000, tehát összesen 136 500 birodalmi márkát.

A temesvári konzul azonban nem támogatta a külügyminisztériumnál, mivel a Winterhofen által kért összeget túl soknak találta. A diákok számára württembergi patronálást ajánlott, továbbá a kulturális lapnál fontosabbnak tartotta egy gazdasági szervezet létrehozását. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Szatmárba szánt pénzeket ajánlatos lenne a konzulátuson keresztül utalni.³⁵ Nem tudni, hogy Winterhofen végül mennyit kapott a kért összegből a külügyminisztériumtól. A szatmári mozgalom

³⁴ Stefan SCHMIED: i. m. 20.

³⁵ PAAB – ADGB Bukarest, Band 172., a temesvári konzul a bukaresti német követségre, 1926. szeptember 28.

azonban nemcsak onnan, hanem más németországi szervezetektől, például a *Deutsche Stiftung*tól is részesült támogatásban – 1926-ban 3000 márkát a Norbertinumban (nagyszebeni gimnázium) tanuló gyerekek számára, erre ígéretet kaptak az 1927-es tanévre is.³⁶

A mozgalom lassan terjeszkedett, újabb helyi közösségek alakultak. 1928. március 3-án Kálmádon, 1928. március 11-én pedig Gilvácson választották meg a helyi szervezetek vezetőit.³⁷ 1927-től a propaganda-tevékenységet tulajdonképpen a Magyarországról hazatért mezőpetri születésű Wieser István vette át. Wiesert állítólag a Gauamt hívta haza,³⁸ 1927-től mint Gauamt titkár aktívan vett részt a népiségi munkában.

A Volksgemeinschaft megalakulása a szatmári sváb mozgalom első kézzelfogható eredménye volt. Ugyancsak döntő jelentősége volt annak, hogy 1926 februárjában a nagyrészt szász tőkére támaszkodó temesvári Schwäbische Bank fiókot nyitott Nagykárolyban, amely kedvezményes hitelekkel segítette a környező falvak parasztjait.

A Gauamt megalakulása és a temesvári bank fiókjának megnyitása Nagykárolyban válaszlépésre készítette a magyar felet is, amely már addig is aggódva nézte a kisebb-nagyobb megmozdulásokat. Mind az egyházi vezetést, mind a magyar köröket meglepték a német propaganda sikelei, illetve maga a tény, hogy a magyar államhoz hosszú ideig hűséges szatmári svábok, akiknek eddig a hangját sem lehetett hallani, most már saját szervezettel rendelkeznek, és követelésekkel lépnek fel, főleg az iskola tanítási,³⁹ illetve a prédikációk nyelvét illetően. Mivel mindkét probléma egyházi jellegű, így főleg az egyházi vezetés ütközött meg azon, hogy engedelmes hívei követelésekkel álltak elő. Stefan Schmied szerint magyar körökben úgy gondolták, hogy „a vallásos és jámbor svábok meggyőzésére a katolikus papságot lehetne legjobban felhasználni, és erre a többségében magyarérezelmű papság kapható is volt”.⁴⁰

Egymással polemizáló újságcikkek, levelezések sorozatát indította el a Volksgemeinschaft megalakulása. A fent említett tanfolyammal kapcsolatban, Boromisza Tibor szatmári püspök (1906–1928) levélben fordult August Pacha temesvári apostoli kormányzóhoz, amelyben elsősor-

³⁶ PAAB – ADGB, Bukarest, Band 172., Kahmer-Möllenberg (Deutsche Stiftung) a Külügyminisztériumnak, 1926. november 15.

³⁷ *Mitteilungen der Deutsch-Schwabische Volksgemeinschaft, Gau Satmar*, 3/1928. március 15. 20.

³⁸ Ferdinand FLESCHE: *Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben – 50 Rundbriefe*. Ravensburg, Schirmer und Taub, 1984. 49.

³⁹ A már 1918 előtt is működő magyar tannyelvű katolikus iskolákról van szó.

⁴⁰ Stefan SCHMIED: i. m. 21.

ban azt nehezményezte, hogy a tanfolyam megtartásához ő maga nem járult hozzá, továbbá hogy Nischbach az 1328-as kánonban⁴¹ előírt misszió hiánya dacára az apácázárdában misét mondott, a környező falvakat bejárva pedig pángermán izgatást folytatott. A püspököt különösen a tanfolyam után megjelenő német nyelvű röpirat nyugtalanította, mert abból egyértelműen kiderült, hogy a hívek lelki egységét bontották meg, közöttük az „engedetlenség konkolyát elhintve”, sokakban megrendült a lelkipásztorok iránti bizalom. A püspök szerint a mélyen vallásos szatmári svábok hitéletére veszélyes lehet, ha az anyagiassá lett és a hitüktől eltávolodott bánátiakkal szorosabb kapcsolatba kerülnek. Felkérte Pachát, hogy részesítse megrovásban Kräutert, és kérje meg, többé ne avatkozzon a szatmári egyházmegye belügyeibe, továbbá kérje Blaskovics Ferenc prelátust, ne engedje meg, hogy bankjának nagykárolyi fiókja az izgatás központjává váljék.⁴²

Pacha apostoli kormányzó azonban megvédte két papját, Nischbachot és Blaskovicsot, valamint Kräutert is, kiemelve, hogy ez utóbbi csak néhány órát tartózkodott Nagykárolyban, és csakis azért jelent meg, hogy orvosolja a szászok mulasztását, vagyis a püspöki engedélyt a tanfolyamhoz megkérje. Továbbá röviden ismertette a bánási sváb mozgalmat, amely – a magyarok és németek közötti kezdeti csekély ellentétek dacára – semmilyen veszéllyel nem fenyeget, sőt eddig csak pozitív eredményeket mutatott fel. A mozgalomnak köszönhető ugyanis, hogy vannak német iskolák és német tanítóképző. Végül megjegyezte, hogy a hitélet is felendült.⁴³ Ugyanakkor csatolta Nischbach és Blaskovics levelét, amelyekben a két pap válaszolt a Nagykárolyban történetekkel kapcsolatban.

Blaskovics történeti eszmefuttatása szerint a nemzeti öntudat most „kis és nagy népeknél” világszerte nagyobb, mint valaha. Példaként említette az íreket (akik újra tanulják elfelejtett nyelvüket) és a baszkokat (akik nemzetközi kongresszusokon lépnek fel kisebbségi jogaik védelme érdekében). Minden állam foglalkozik a határain kívül élő testvéreivel, s ezzel az európai jelenséggel mindenütt számolni kell. Pont ebben a nemzetköziségben bíznak a kisebbségek. Úgy látta, ebből a nemzetköziségből éppen Magyarországnak van a legnagyobb haszna. Ugyanak-

⁴¹ „Az igehirdetés semmiféle szolgálatát nem szabad gyakorolni, csak abban az esetben, ha azt a (helyi) törvényes előjáró megengedi, amely engedély rendkívülien adatik, vagy azzal a tisztséggel van egybekötve, amely (tisztség) a szent kánonok szerint a predikálás szolgálatát magába foglalja.” 1328-as kánon. In: *Codis Iuris Canonici*. Róma, 1917. 386.

⁴² Szatmári Püspökség Levéltára (a továbbiakban: SZPL) Boromisza Tibor levele Pacha apostoli kormányzónak, 1926. március 1.

⁴³ SZPL Pacha temesvári apostoli kormányzó levele Boromisza Tibor szatmári püspöknek, 1926. március 13.

kor elismerte, hogy ez a nemzetközi mozgalom szinte minden államnak okozhat kisebb-nagyobb kellemetlenséget is. A németeknek például ott, ahol lengyel kisebbségek vannak, a magyaroknak pedig Szatmárban. Magyarország buzgón vesz részt ebben a mozgalomban, amelynek előnyei mellett eltörpül a szatmári svábok „faji ébredéséből” fakadó kellemetlenség. Nem tartotta helyesnek, hogy szatmári paptestvérei a szószékről támadnak embereket, és bojkottot hirdetnek nagykárolyi bankfiókja ellen. Egyúttal cáfolta, hogy bankfiókjának köze lett volna bármiféle izgatáshoz. Sőt, arra hivatkozott, hogy a szatmári németektől panasz érkezett hozzá, amiért a fiókvezető Rohm Miklós csak a munkájának él, és nem foglalkozik a mozgalommal. A röpirattal kapcsolatban megjegyezte, hogy megpróbálták megakadályozni annak megjelenését, ugyanis ők maguk is megbotránkoztak annak egyházellenes hangvételén. Szatmári sváb körök pedig – szerinte – már két éve kérték, hogy kiscgazda egyesületét Szatmárra is kiterjessze, de ő óvakodik ettől, mert félreértések tárgya lehet. A szatmári püspök vele szembeni vádjait már csak azért is érthetetlennek tartotta, mert őt mint „magyaront” a román hatóságok le is tartóztatták egy időre. Blaskovics elismerte, hogy a sváb falvak egy része teljesen elmagyarosodott, de szerinte voltak még nyelvüket őrző települések is. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy nem a bánátiak mentek Szatmárba, hanem a szatmáriak kérték a bánátiak segítségét. A romániai magyarság kétmilliónyi népének jövőjét kockáztatná – vélte –, ha néhány ezer szatmári sváb miatt feladná azt a természetjogi szabadságot, amellyel egy kisebbség ragaszkodik saját népiségéhez. Azzal ugyanis igazolná Anghelescu román tanügyi miniszter románosító törekvéseit. Felhívta a figyelmet Ionel Brătianu miniszterelnök egyik állítólagos nyilatkozatára, miszerint a szászokkal óvatosan kell bánni, mert öntudatos népfaj, de a bánátiakat elrománosítják, amint Tisza elmagyarosította őket. Ugyanakkor arra figyelmeztetett, ha a szatmári papság kérésére a katolikus bánátiak visszalépnek, akkor majd a szászok fognak lépni a szatmári svábok ügyében, ami azért sem kívánatos, mert ez valóban a katolikus hit és a vallásosság rovására történne. A bánátiak tapintatos tartózkodása miatt már így is előtérbe kerültek a szászok, a karácsonyi tanfolyamot is ők szervezték, és ők felejtettek el engedélyt kérni a püspöktől. Megemlített egy esetet is, amikor fiatal fiúk papjukat megverték, mert az leszólta őket, amikor svábul énekeltek. Blaskovics azon az állásponton volt, hogy azokban a falvakban, ahol a lakosság még svábul beszél, a papok kötelessége a hívek

⁴⁴ SZPL Blaskovics Ferenc prelátus-nagyprépost levele Pacha apostoli kormányzóhoz, 1926. március 10.

nyelvét megtanulni. Összefogást sürgetett a magyarok és a németek között, hogy közösen léphessenek fel a román törekvésekkel szemben.⁴⁴

Nischbach jelezte, hogy a Kulturamt felkérésére vett részt a tanfolyamon. Többek között azért vállalkozott a tanfolyam megszervezésére, hogy a nem katolikus és nem sváb körök (a protestáns szászok) ne szerezhessenek szellemi és kulturális befolyást a mélyen katolikus szatmári svábok felett. Visszautasította a szatmári püspök vádját, miszerint pángermán eszmék terjesztésével izgatott volna a svábok között. Elismerte, hogy Kaplonyban, Kálmándon és Csanáloson – meghitt családi körben és nem a nyilvánosság előtt – a sváb hagyományok megőrzésére buzdított. Nischbach tisztában volt azzal, hogy egyházi szabályokat sértett, amikor püspöki engedély nélkül misézett, azonban kijelentette, hogy nem volt tudomása arról, hogy a tanfolyamot a püspök határozatlan elenezte. Erről csak akkor értesült, amikor személyesen jelentkezett a püspökségen. Blaskovicshoz hasonlóan tagadta, hogy bármi köze lett volna a röpirat megjelenéséhez.⁴⁵

Blaskovics prelátus fontosnak találta, hogy szatmári paptestvérei előtt is tisztázza magát, illetve Nischbachot és Kräuter képviselőt, ezért levélben próbálta meggyőzni őket, hogy fogadják el a mozgalmat. Azzal érvelt, hogy minden népnek joga van saját népiségéhez ragaszkodni.⁴⁶

A levelek az izgatás vádjának tagadásán túl, még egy nagyon fontos információt tartalmaznak. Azt, hogy – ha rejtett formában is – rivalizálás folyt a szászok és a bánati svábok között annak eldöntésére, hogy ki irányítsa a szatmári német mozgalmat. Haas temesvári német konzul sajnálkozva jelentette a német külügyminisztériumnak, hogy a téli tanfolyam a szinte kizárólag szász protestáns vezetés és a szatmári püspök (mint előljáró) közötti nyílt konfliktus közepette zajlott. A népiségi munka egyházellenes arculatot kapott, amihez egyes „igaz németek” is hozzájárultak, mint például dr. Kaspar Muth – jelezte Haas. Továbbította Blaskovics prelátus véleményét is, mely szerint nem reménytelen, hogy a papság részleges jóindulatát vagy semleges magatartását elérjék. A konzul hangsúlyozottan elkerülendőnek tartotta, hogy a harc egyházellenes mivolta tovább erősödjön, illetve a szászok részvételével esetleg felekezeti jelleget öltson.⁴⁷

A Volksgemeinschaft megalakulását követően a szatmári papok egy része

⁴⁴ SZPL Nischbach József szentszéki bíró, képezdei igazgató levele Pacha apostoli kormányzóhoz, 1926. március 11.

⁴⁶ SZPL Blaskovics Ferenc levele szatmári paptársaihoz, 1926. március 19.

⁴⁷ PAAB – ADGB, Satmarer Schwaben, Bukarest, 172. Band 1. Haas temesvári konzul levele a berlini külügyminisztériumnak, tárgy: Német mozgalom Szatmárban, 1926. március 6.

1926. április 14-én értekezletet tartott, melynek témája a sváb mozgalommal szembeni magatartás megvitatása volt. Szabó István püspöki helynök röviden ismertette a „veszedelmes mozgalom” előzményeit, melyet „a román állam is támogat”. Az értekezlet résztvevői egyhangúan elfogadták, hogy a mozgalom ellen nem politikai, hanem lelkipásztori szempontból kell állást foglalni. Dr. Scheffler János a következőket javasolta:

1. Kérjük a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságot, adjon ki főpásztori körlevelet, melyet a következő hetek egyik vasárnapján olvasanak fel minden templomban, s abban – a Jó Pásztorról szóló evangéliumi részletet használva – a híveknek a „veszedelmes mozgalmat” megmagyarázzák.
2. Szükséges egy népies, hangjában méltó és „komolyságteljes” röpirat szerkesztése, amely rámutat a mozgalom káros hatásaira vallási, népművelődési és közéleti szempontból. A papok feladata, hogy a mintegy 5000 példányban nyomtatandó röpirat eljusson az érintett családokhoz.
3. Kérni kell Blaskovics prelátust, hasson oda, hogy minél előbb vége legyen a Bánátból táplálkozó mozgalomnak, és szűnjön meg a kívülről jövő illetéktelen beavatkozás a szatmári egyházmegye belügyeibe.
4. Fel kell kérni a szatmári püspököt, hogy lépjen kapcsolatba a temesvári apostoli kormányzóval a veszedelmes sváb agitáció kérdésében.
5. Szükséges egy állandó bizottság felállítása, azzal a feladattal, hogy folyamatosan figyelemmel kísérje a mozgalmat, és ha szükséges, megbeszélje a teendőket.
6. Megfelelő stratégiát kell kidolgozni, annak érdekében, hogy – a katolikus iskolák tanítóinak megfelelő javadalmazásával, a sváb falvakból kikerülő diákok továbbtanulásának támogatásával, illetve különböző katolikus szervezetek bevetésével – eljérj lehessen venni az új német vagy más káros mozgalomnak.

A résztvevők elfogadták a javaslatokat, és választottak egy állandó bizottságot, valamint 7400 lejt adtak az akció megindításához.⁴⁸ Az értekezlet határozata értelmében április 18-án elkészült a püspöki körlevél, amely a Jó Pásztor-példabeszédet felhasználva, visszafogott hangnemben hívta fel a hívek figyelmét azokra a törekvésekre, amelyek megbontják a hívek lelki egységét.⁴⁹

Mindez jelezte, hogy elszánt harc kezdődött egyrészt a szatmári papság

⁴⁸ SZPL Jegyzőkönyv, 1926. április 14. Szatmári püspöki levéltár, 728/1926. sz.

⁴⁹ SZPL Boromisza Tibor püspök körlevele, 1926. április 18. Szatmári püspöki Levéltár, 728/1926. sz.

és a sváb mozgalom helyi vezetői, másrészt a szatmári és a temesvári egyházi vezetés között. Nem csak maga a Volksgemeinschaft megalakulása élezte ki a helyzetet az egyházi vezetés és a szervezet között. A helyzet elmérgesedéséhez az is hozzájárult, hogy 1926-ban az egyházi iskolák tannyelvének meghatározása érdekében a püspökség újra szavazást rendelt el. A krasznasándorfalui plébános úgy látta, a sváb szervezkedés nem véletlenül élénkült meg az új tanügyi törvény végrehajtása előtt. Egy, a püspökhöz írt levelében arra panaszkodott, hogy a tél folyamán cselédekért érkezett bánáti svábok Nagyszokondról és Krasznasándorfaluból mintegy 60 embert csaltak el, akik között volt 15–20 holdas gazda is. A plébános azt is tudni vélte, hogy ez a pénzzel fizetett izgatás a magyarok ellen és a felekezeti iskolák megsemmisítésére irányul.⁵⁰

A szatmári Volksgemeinschaft megalakulása után Haas, temesvári konzul több jelentést is küldött a bukaresti német követnek, melyekben beszámolt szatmári tapasztalatairól. Mindenekelőtt a szatmári svábok szegénységéről és arról, hogy ennek ellenére sok a gyerek a családokban. A német mozgalom szinte legyőzhetetlen nehézségei közé sorolta, hogy néhány Nagykároly környéki falu kivételével a sváb falvak messze esnek egymástól, az útviszonyok olyanok, „mintha a sötét Afrikában lennénk”, a mozgalomnak pedig nincs autója. Javasolta, hogy a szászokat lehetőleg tartsák távol a szatmári mozgalomtól, mert az hasonló ahhoz, mintha berlinieket küldenének a bajorokhoz. Sürgette egy mezőgazdasági szövetség létrehozását. Kijelentette, hogy Szatmárban a pénzzel nem szabad spórolni, de tisztában kell lenni azzal, hogy itt minden egyes falu több pénzbe fog kerülni, mint bárhol másutt a világon. A papságot illetően úgy látta, nem igaz a feltevés, hogy az egész klérus a mozgalom ellensége. A klérus elleni támadásokat, amennyiben a papi rendet mint olyat sértették, meg kell szüntetni – írta.⁵¹

Johann Straubinger stuttgarti Caritas-vezető 1926. szeptember 11–29. között a külügyminisztérium megbízásából Szatmárban tartózkodott, azzal a feladattal, hogy az ottani németiség helyzetét kutassa. Szatmári tartózkodása alatt találkozott a mozgalmat ellenző papság vezetőivel: dr. Scheffler Ferencsel, dr. Scheffler Jánossal, dr. Czumbil Lajossal, és meglátogatott 19 sváb falut is. A látogatás alatt szerzett tapasztalatait egy helyzetjelentésben foglalta össze. Mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a szatmári sváb falvakban szinte senki nem érti a német

⁵⁰ SZPL A krasznasándorfalui plébános levele Boromisza püspöknek, 1926. március 21.

⁵¹ PAAB – ADGB, Satmarer Schwaben, Bukarest, 172., Band 1. Haas temesvári konzul levele a bukaresti német követségnek, 1926. május 14.

irodalmi nyelvet, így nagy segítségére volt a sváb dialektus ismerete. Nagykárolyt, Szatmárnémetit, Kaplonyt és Szaniszlót teljesen elmagyarosodottnak találta. Megnevezésük nélkül, hat faluban a lakosság 80–90%-át tartotta elmagyarosodottnak, továbbá említést tett olyan településekről is, ahol az idősek még svábul, de a fiatalok már magyarul beszélnek. Tiszta sváb falvakat csak a Bükk hegység aljában talált. Szinfalut a „legsvábbb” falunak titulálta, ahol még a pap is igazi svábnak vallotta magát. Említést tett a sváb családok gyerekgazdagságáról, illetve mély vallásosságáról. Nem éltek nagylábon, sokat spóroltak, így sikerült sok helyen a románoktól és a magyaroktól földet venniük. Súlyos hiányosságnak tartotta viszont a mezőgazdasági oktatás teljes hiányát. Sokan mentek munkát keresni például Bukarestbe, de nagy volt a kivándorlási hullám is, főleg Dél-Amerikába. Ha nem jött volna a háború, a svábok valószínűleg eltűntek volna – utalt a múlt hatásaira Straubinger. A háború azonban a szatmári sváb katonák számára is megmutatta, milyen nagy a német nép, így a mozgalom első számú támogatói a katonák lettek. A nemzeti ébredéshez az is hozzájárult, hogy a svábok által megvetett és szerintük kulturális téren tőlük messze álló románok uralma alá kerültek. Felhívta a figyelmet arra is, hogy magyar részről a szatmári helyzetet másképp látják; a sváb mozgalmat mesterségesen gerjesztett akcióként értékelték, mondván: ha nem jöttek volna az idegen ügynökök, a svábok megmaradtak volna jó magyarnak. A magyarok szerint dr. Winterhofent a román állam fizette, továbbá hangsúlyozták, hogy a mozgalom protestáns jellegű, szászok ülnek a Gauamt élén, és a Gustav-Adolf Verein is pénzezi azt. Straubinger – hiába próbálkozott – nem tudta meggyőzni a mozgalom támadóit a vádak igaztalanságáról.⁵²

Straubinger a legfontosabb teendőnek a német nyelvű oktatás megszervezését tekintette, ugyanis hiába vannak a német tagozatok, ha a tanítók nem beszélnek németül. Felhívta a figyelmet arra a veszélyre, hogy a német, illetve magyar nyelvű oktatásért folytatott harc végül az iskolák elrománosítását fogja eredményezni. Mivel hiányzott a német nyelvű gimnáziumi oktatás, idegenbe kellett küldeni a gyerekeket: Temesváron 36, Nagyszebenben 35, Brassóban 19, Hatzfelden (Zsombolya) 16 gyerek tanult. A szatmári püspökség sokat panaszkodott a nagyszebeni Norbertinumra, mert az nem katolikus szellemű gimnázium. A jelentéstevő valószínűsítette, hogy a következő szemeszterben 5 diák tanulhat majd

⁵² PAAB – ADGB, *Satmarer Schwaben*, Bukarest 172., Band 1, Johann Straubinger jelentése, 1926. október 1.

⁵³ PAAB – ADGB, *Satmarer Schwaben*, Bukarest 172., Band 1, Johann Straubinger jelentése, 1926. október 1.

németországi egyetemeken. Pozitívumként említette, hogy van már német óvoda Nagyváradban, továbbá egy Tischverein (klub) és német nőegylet.⁵³

Straubinger két napot töltött azzal, hogy az ellenpárttal tárgyaljon. Javasolta, hagyják meg a sváboknak, hogy maguk nyilatkozzanak nemzeti mivoltukról, és kérte, hogy a papság ne avatkozzon a német mozgalomba. Hangsúlyozta a német elemi és középiskola fontosságát, valamint a német nyelv oktatásának fontosságát a szatmári papneveldeben is. A hiányos mezőgazdasági ismeretek miatt fontosabbnak találta az ez irányú oktatást a német középiskolánál. Az anyagi támogatás fontosságát azzal indokolta, hogy a szatmáriakat a fogyó németiség gyarapítása szempontjából potenciális utánpótlásnak tartotta. Azt hangoztatta: „egy romlatlan, nagyon szorgos népcsoportról van szó, és talán egyszer a gyereksegény Bánátot megtölthetjük velük”.⁵⁴

Miközben különböző németországi szervezetek képviselői utazták be Szatmár megyét, jelentéseket és a szatmári németiség megmentésére irányuló terveket készítettek, a Volksgemeinschaft és a papság közötti ellentét egyre jobban kiéleződött, sőt az iskoláért folytatott harcnak köszönhetően a német mozgalom vezetői az erdélyi magyar politikai elittel is szemben találták magukat.

1926-ban Nagyváradban megjelent a szatmári svábok első lapja, a *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Gau Satmar*. Az újságot két nyelven, németül és magyarul nyomtatták, nyilván azért, mert az irodalmi németet még a sváb nyelvű lakosság sem értette. Ebben, illetve a szatmári *Szabad Szó*ban Scheffler János és Winterhofen egymást támadták, *Mit akarnak a szatmári svábok* című cikkeikben.⁵⁵ Röpirat formájában *Ezért, uram, ezért* címmel jelent meg igen éles kritika egy „ébredő sváb” tollából, amely már nem is a magyar államot, hanem kizárólag a papságot bírálta a magyarosításért. A bánati sváb politikus, Kaspar Muth a *Mitteilungen* hasábjain fordult szatmári sváb testvéreihez. Cikkében kifejtette, hogy mindenkinek kötelessége visszatérni ősei nyelvéhez és kultúrájához, felhívta a szatmári svábokat, hogy alakítsák meg községeikben a Német–Sváb Népközösség helyi szervezeteit. „Jöjjetek velünk!” – írta, s hogy még vonzóbbá tegye ezt az utat, részletesen beszá-

⁵³ PAAB – ADGB, *Satmarer Schwaben*, Bukarest 172., Band 1, Johann Straubinger jelentése, 1926. október 1.

⁵⁴ PAAB – ADGB, *Satmarer Schwaben*, Bukarest 172., Band 1, Johann Straubinger jelentése, 1926. október 1.

⁵⁵ *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft, Gau Satmar*, 1926. március 26. Winterhofen; *Szabad Szó*, 1926. április 4., IV. szám, *Szabad Szó* (Szatmár, 19/III. 1926.) Scheffler János válasza Winterhofennek.

⁵⁶ DR. MUTH Gáspár cikke. *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft, Gau Satmar*, 1926. március 29.

molt a bánátiak eredményeiről. Ígérte, hogy mindenhová elmennek, ahol csak egy ember is beszél svábul.⁵⁶ Dr. Erdődi Antal ügyvéd ezek után, nyílt levélben fordult hozzá, és azzal vádolta a bánáti svábokat, hogy egyszerűen lerohanták a szatmári sváb falvakat. Kéretlenül jöttek. Feltette a kérdést, hogy mit is akarnak voltaképpen? Majd meg is válaszolta: „Önök állandóan a pénzes zacskójukat csörgetik a mi szegény népünk előtt, az önök emberei izgatnak papjaink ellen. A mi népünk, ha elmagyarosodott is, tudja származását, és a németeket testvéreinek tekinti.”⁵⁷

Az 1922-ben Jakabffy Elemér által elindított és Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* is többször foglalkozott a Szatmár vidéki svábok problémájával. Willer József *Renegátok* című cikkében sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a románok által használt „renegát” kifejezést – amellyel részben csak sértegetik a magyarságot, de tulajdonképpen azt akarják bebizonyítani, hogy a kétmillió romániai magyarság csak egymillió – a németiség egy része is átvette, és a német nevű, de magukat magyarnak valló svábokat nevezi renegátoknak. Willer szerint – aki egyébként magyarnak vallotta magát – „a származás teljesen elveszti jelentőségét a nemzeti érzület kifejlődése körül a környezettel és neveléssel szemben. Nemcsak a Wekerlék meg a Wlassicsok lettek igaz magyarokká a magyar nevelés folytán, Brătianu Ionelt, ha két éves korában Chinába viszik és ott éli le az életét, ma olyan copfos mandarin lenne, akinek párját kéne keresni az egész Mennyei Birodalomban. De Brătianu Ionelt nem vitték Chinába, ő Eutache Grecul ivadéka, ki a Brătieni családi fészek után a román Brătianu névre hallgat: görög vérrrel telt ereitől sohase zavartatja magát és agyának minden gondolatával, szívének minden dobbanásával színtiszta román mivolta mellett iparkodik tanúságot tenni. Avagy tán Brătianu is renegát? [...] és a Regát összes, hasonlóan idegen eredetű familiái mind, mind renegátok?”⁵⁸ Jakabffy a szatmári visszánémetesítést a déltiroli németek visszaolaszosításához hasonlította, és kijelentette, hogy a magyaroknak kötelességük ezzel a szellemmel szemben felvenni a harcot.⁵⁹

Szintén a *Magyar Kisebbség*ben Kardhordó Károly⁶⁰ több részletben foglalkozott a Szatmár vidéki svábok asszimilációjával. A sorozat 1928-ban különnyomat formájában is megjelent. Az író – Cogitator álnéven – a kezdetektől az 1920-as évek végéig tekintette át a szatmári svábok történetét az asszimiláció tükrében. Az asszimilációt természetes folyamat-

⁵⁷ Nyílt levél Muth Gáspárhoz. Különnyomat az *Újság* 1926. évi 60. számából.

⁵⁸ WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. 3. szám, 1. évf. 70–73.

⁵⁹ JAKABFFY Elemér: Mussolini szelleme Szatmár vidékén. *Magyar Kisebbség*, 1926. 6. szám, 5. évf. 197–200.

⁶⁰ Balázs Sándor szerint a Kardhordó Károly álnév és valószínűleg Jakabffy Elemérről van szó. Lásd BALÁZS Sándor: Szociográfia a Magyar Kisebbségben. *Korunk*, 1981/5. 385–362.

nak tekintette, amely akadálytalanul, minden ellentmondás nélkül haladt a „teljes befejeződés” felé. 1918-ig nem vettek róla tudomást, és nem törődtek vele sem az öntudatos erdélyi szászok, sem a bánáti svábok, akik az író szerint maguk is az asszimiláció áramlatában sodródtak. Az impériumváltás azonban a magyarság politikai és kulturális megtépzését tűzte ki céljául. Hirtelen megjelentek a szászok és a bánáti svábok, akik igyekeznek „einheimsozni” gazdasági és politikai szervezkedésük körébe azt a népet, melyet az 1920-as román népszámlálás nekik juttatott. Ugyanakkor bűnbakot is keresnek a múltban a jelen állapotok miatt. Erre pedig legalkalmasabbnak a megszűnt magyar uralom tűnt. Majd felteszi a kérdést: „Mi magyarok, mit szóljunk [...] ezen kettős támadáshoz, amely bennünket Szatmár vidékén ért? Vajon akad-e egy is közöttünk, aki közömbösen nézné a magyar lélek kényszeredett kiszajátítását azoknál, akik bár vér szerint nem is a mieink, de a népek sűrűlődségi felületén hozzánk simultak?”⁶¹

Annak ellenére, hogy a szatmári Német–Sváb Népkegyesség a bánási svábok és az erdélyi szászok aktív jelenléte mellett alakult meg, sem a szászok, sem a bánáti svábok nem foglalkoztak különösebben a szatmári mozgalommal. Winterhofen – a román kormány hathatós támogatásával és a Németországból érkező pénzek segítségével – nem mindig tisztességes módszerekkel harcolt, főleg a német tannyelv bevezetéséért, sokszor figyelmen kívül hagyva a szülők akaratát. A bukaresti német követség egy jelentése szerint, a szatmári mozgalom egyenesen vadon nőtt, anélkül hogy bekapcsolódott volna a romániai német politikába, szálkát jelentve a magyar kisebbség szemében. A követi jelentés felhívta a külügyminisztérium figyelmét arra, nem engedhető meg, hogy konfliktusforrás legyen a magyar–német kapcsolatban, együtt kell működni a két kisebbségnek. A jelentés készítője a Szatmárban végzett népiségi munka sikerességét is megkérdőjelezte, sőt úgy látta, hogy egy határrevízió esetén a befektetett munka kárba veszhet. Nemcsak a német–magyar konfliktus, hanem a szervezeti problémák miatt is mihamarabb át kell gondolni a szatmári mozgalmat. A szervezett, parlamenti képvisellel rendelkező és céltudatos németiség mellett a temesvári konzulátus és a birodalmi szervek itt egy „másik mozgalmat csináltak”. Ez pedig – annak ellenére, hogy Hass temesvári konzul nemcsak a pénzügyi, de a személyi és a szervezeti ügyeket is megpróbálja rendbe hozni, már amennyire ezt a Temesvár és Szatmár közötti távolság engedi – veszélyt hordozhat magában. Szerinte az 1926–1928 között érkezett több

⁶¹ COGITATOR: *A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzetpolitikai tanulmány.* I. m. 4.

mint 100 000 márka tulajdonképpen kidobott pénz volt, ugyanis egy határrevízió esetén újra magyarosításra kell számítani, és egyáltalán nem biztos, hogy Szatmárban sikerült maradandó, visszafordíthatatlan eredményeket elérnie a mozgalomnak. Ezért a szatmári német mozgalomnak a jövőben feltétlenül igazodnia kell a Romániai Németek Szövetségének (*Verband der Deutschen in Rumänien*) célkitűzéseire, tárgyalásztalhoz kell ülni a magyar féllel. A jelentés készítője egy területi megosztást is lehetségesnek tartott Szatmár vidékén, mely szerint 30 falu sváb, 20 falu magyar érdekszférába kerülne.⁶²

A szatmári sváb eredetű falvak esetében területi felosztásra nem került sor, azonban a Német Párt vezetői is úgy látták, hogy a szatmári mozgalom revideálása szükségessé vált. Egy 1928-ban Nagyszebenben tartott gyűlésen, amelyen jelen volt Hans Otto Roth, Friedrich Teutsch, Rudolf Brandsch, Fritz Connert és Hans Hedrich (szász vezetők), a következő határozatot hozták:

- követelik, hogy mindenki szabadon nyilváníthassa ki nemzeti hovatartozását;
- a kormány beavatkozása a kisebbségek vitás kérdéseiben nem elfogadható;
- a szatmári német mozgalom politikai irányítását átveszi a Német Párt, ez szabja meg a követendő irányokat;
- a helyzet tisztázása érdekében szükséges egy háromtagú bizottság létrehozása, amely helyben tart vizsgálatot (az utazást június 5–15. közé teszik);
- a Szatmárba szánt pénzek elosztása is a Német Párt hatáskörébe tartozzék;
- ezt követően a Magyar Párttal is megvitadják a szatmári kérdést (értesítik a Magyar Pártot, hogy a megbeszélést június 15–30. körül tartanák).⁶³

Ezen a gyűlésen nem volt jelen sem a temesvári konzul, sem a temesvári svábok képviselője. Sőt a temesvári konzul, miután Hans Otto Roth tájékoztatta a szász vezetők döntéséről, úgy látta, hogy a Német Párt döntését nem kell komolyan venni. Roth csak azért foglalkozott a szatmári svábok ügyével, hogy a magyarokkal való tárgyalásokat megkönnyítse.⁶⁴

⁶² PAAB – ADGB, Band 172., hiányos jelentés a bukaresti német követségről a Külügyminisztériumba. 1928. április 22.

⁶³ PAAB – ADGB, Band 172., A Német Párt levele a bukaresti német követségre, 1928. május 12. Nagyszeben.

⁶⁴ PAAB – ADGB, Band 172., Haas konzul jelentése a Külügyi Hivatalnak, 1928. június 27.

A két világháború közötti időszakra eső szatmári népi német mozgalom első szakasza 1930-ban lényegében lezárult. Az 1926–1930 közötti időszakban létrejöttek az első falusi közösségek, a mozgalom vezetője, Winterhofen több faluban elérte a német nyelv bevezetését az óvodában, az iskolában és a templomban. Az utolsó fontos esemény ebben a korszakban a Német Kultúregylet (*Deutsche Kulturverein*) megalakulása volt 1930-ban.

Nehézségek és stagnálás

Mint fentebb is láttuk, az 1930-as évek elejére egyre erősödött az elégedetlenség a hivatalos német körök és a Romániai Német Párt részéről is Winterhofen munkájával. Elismerték ugyan a német oktatás terén elért eredményeit, azonban a mozgalomra nézve károsnak ítélték módszereit, melyek rombolóan hatottak a német és a magyar kisebbség viszonyára. Winterhofent egyre több bíráló érte ellenőrizhetetlen pénzköltései miatt is. Wilhelm Staudinger – aki 1924-ben az Auslands Institut megbízásából járt Szatmár megyében, és akit a Volksgemeinschaft megalakulásakor már mezőgazdasági referensként választottak a vezetőségbe – a külügyminisztérium különmegbízottjaként azon fáradozott, hogy rendbe tegye a Winterhofen által kuszán kezelt pénzügyeket. A két vezető közötti ellentétéről több jelentés is említést tett. Staudinger szerint ezek abból fakadtak, hogy Winterhofen egyre nagyobb összeget kért – Bukarestbe és máshová tett – úgynevezett hivatali útjai finanszírozására.⁶⁵

Noha a Német Párt vezetősége már 1928-ban úgy döntött, átveszi a szatmári mozgalom politikai irányítását, ez nem sikerült. Roth belátta, hogy a romániai Német Párt nagyjából 10 éve nem mutatott különösebb érdeklődést a szatmári németiség iránt, azt teljesen a külügyminisztériumra hagyta. Ennek következtében Winterhofen a többi német népcsoporttól önállóan, tulajdonképpen a román kormány támogatásával végezte munkáját. Roth szerint Winterhofen nemcsak a két kisebbség közötti viszony elmérgesedését okozta, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy a román kormányok egyik kisebbséget a másik ellen kijátszhatták.⁶⁶ Különösen károsnak találta, hogy Winterhofen az iskolák ügyében gyakran vette igénybe a csendőrség segítségét.⁶⁷ Hans Otto Roth Schwager temesvári konzulnak

⁶⁵ PAAB – ADKT Deutschtumsbewegung in Satmar, Band 1., 1931–1933, Tomor a temesvári konzulátusról a bukaresti német követségre, 1932. november 9.

⁶⁶ PAAB – ADGB, Band 153/1, Schulenburg levele Roedigerhez, 1933. február 20.

⁶⁷ PAAB – ADGB, Band 153/1, hiányos és ismeretlen jelentés, 1933. február 17.

kijelentette, hogy a szatmári német munkában orvosolhatatlan tervezetlenség van, valódi politikai szervezet pedig nem létezik. Ezt azzal támasztotta alá, hogy két éve semmilyen gyűlést nem tartottak, és Winterhofennek nincs kapcsolata a lakossággal. Újra javasolta, hogy a mozgalmat rendeljék alá a romániai össznémet politikának, továbbá dolgozzanak ki egy tervet, és a népiségi munkát olyan területeken fejtés ki koncentráltan, ahol a németiség gyorsan erősíthető, így siker esetén ezekből kiindulva tervszerűen lehetne továbbterjeszkedni. Roth különösen károsnak tartotta a mozgalomra Winterhofen harcát az egyház ellen, valamint a két helyi vezető, Winterhofen és Staudinger közötti ellentétet.⁶⁸

Roth egy javaslatot is készített a szatmári kérdés rendezésére. Mivel a magyarországi és romániai magyar, a németországi és a romániai német politikai körök, illetve a román kormány is különös figyelmet szentelt a szatmárinémet-kérdésnek, az addigi kusza viszonyokat mindenképp rendbe kellett tenni. Roth azon az állásponton volt, hogy a német mozgalmat már csak politikai okokból is fenn kell tartani, mert adott esetben tárgyalási alapként lehetne használni Magyarországgal szemben. A szatmári viszonyok tisztázására két lehetséges megoldást javasolt:

1. A birodalom adja át a szatmári munkát a romániai Német Pártnak, de finanszírozásáról továbbra is gondoskodjon. Ebben az esetben Berlin, Bukarest és Temesvár közvetlen felügyelete megszűnne, ez azonban nem jelentené a mozgalom feladását, mert az valóságos része lenne a romániai német mozgalomnak.
2. Ha az előbbi javaslatot az illetékes német hivatalok nem fogadják el, akkor viszont a temesvári konzulátus és a bukaresti követség szigorúan ellenőrizze Winterhofen és Staudinger munkáját, illetve a berlini szervek minden döntésről tájékoztassák a konzulátust, és semmilyen megállapodást ne kössenek a két vezetővel a konzulátus tudta nélkül. Az anyagi gondokkal küszködő Winterhofen pedig családjá fenntartására kapjon havi 10 000 lej juttatást, vasúti szabadjegye mellé évi 60 000 lej utazási költséget, de minden egyes útjához kérje a konzul engedélyét, és 12 órán belül jelentkezzen a követségen vagy konzulátuson.⁶⁹

A külügyminisztérium elfogadta Roth tervét. Egyetértettek azzal, hogy a szatmári politikai célokat összhangba kell hozni a romániai német mozgalom célkitűzéseivel. A minisztérium vállalta a kulturális munka

⁶⁸ PAAB – ADGB, *Satmarer Schwaben*, Band 3, 1934–1937, Schwager temesvári konzul feljegyzése.

⁶⁹ PAAB – ADGB, Band 153/1, ismeretlen szerző hiányos jelentése, 1933. február 17.

támogatását. Úgy látták, ha a Kulturverein, amely a Gauamttal ellentétben csak kulturális tevékenységgel és képzéssel foglalkozna, megkönnyíthetné a pénzek szétszórását, és ez által személyügyekben is teljesen elválasztható lesz a Kulturverein és a Gauamt. Ígéretet tettek arra, hogy képzésre a folyó évben 30 000 birodalmi márka áll a Kulturverein rendelkezésre, továbbá kijelentették, hogy a külügyminisztérium – hasonló célokra – kész további jelentős összegeket áldozni. Közölték viszont, hogy a szatmári svábságot nem adják fel; a németiség, amely megőrizte népiségét, nem lehet alku tárgya.⁷⁰

Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének (*Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa*) 1933-as konferenciáján Hans Otto Roth, Werner Hasselblatt,⁷¹ von Loesch,⁷² Ammende⁷³ és a külügyminisztérium részéről Conrad Roediger és Ferdinand Goeken megvitatta a szatmárinémetkérdést is. Egyetértettek abban, hogy a szatmári németiség nem áldozható fel, azonban a már többször említett szervezetlen munka, a rosszul megválasztott eszközök és módszerek hatására megromlott magyar–német viszony miatt szükségessé vált a mozgalom újratervezése. Ennek első lépése a sváb falvak pontos feltérképezése, ahogy fogalmaztak: egy „leltár” készítésére van szükség. Ennek eredményétől tették volna függővé, mely településeket kell megtartani, és melyeket feladni. Alapelvük az volt, hogy csak a magukat valóban németnek érzőket kell támogatni. Dr. Scherer egy bánáti sváb politikust, Josef Schönbornt ajánlotta a munka elvégzésére. Ezzel együtt Winterhofen eltávolítása is felmerült.⁷⁴

A szatmári svábok „leltárba vétele” nem történt meg. Roth valószínűleg nem sokat foglalkozhatott a szatmári ügygel, ugyanis ebben az időben a szász közösségben egyre erősödtek a hatalmi harcok a konzervatív és a velük elégedetlen nemzetiszocialista csoportosulás között. Schwager temesvári konzul jelentette, hogy a szatmári helyzet semmit sem változott azzal, hogy Roth átvette a politikai irányítást.⁷⁵ Sőt 1934-ben arról tudósította a bukaresti követet, hogy a szatmári politikai és

⁷⁰ PAAB – ADGB, Band 153/1, Stieve jelentése külügyminisztériumból a bukaresti követségre, 1933. február 28.

⁷¹ Werner Hasselblatt (1890–1958) észtországi német politikus.

⁷² Carl-Christian Loesch (1880–1951) a Schutzbund egyik alapítója, elnöke. 1940–1945 a berlini egyetem néprajzi tanszékén professzor.

⁷³ Ewald Ammende (1892–1936) észtországi német politikus, újságíró. 1922-ben az Európai Német Népcsoportok Szövetségének egyik kezdeményezője és alapítója. A Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának összehívója, a szervezet főtáitkára.

⁷⁴ PAAB – ADGB, Band 153/2, Roediger feljegyzése, Berlin, 1933. december 6.

⁷⁵ PAAB – ADGB, Band 153/2, Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek, 1934. március 16.

kulturális munka vezetése már Temesvár kezében van, és remény van egy szoros együttműködésre a VDA⁷⁶ württembergi szervezetével.⁷⁷

A Berlinben született döntés értelmében Roth helyét Kaspar Muth vette át. Winterhofen a bukaresti német követnél – von Pochammernél – tett látogatása alkalmával jelezte, nem ért egyet azzal, hogy Szatmárt alárendeljék Muthnak, miként korábban az ellen is protestált, hogy dr. Roth alá helyezze a mozgalom politikai irányítását. Álláspontja szerint mindkét megoldás tulajdonképpen gyámkodást jelent egy olyan néprész fölött, amely már rég felnőtt az önálló cselekvéshez. Kijelentéseit nyilván az is motiválta, hogy az új személyi döntések az ő vezető szerepének és befolyásának erőteljes korlátozását is jelentették. Ugyanakkor – a köztük lévő ellentétek ellenére – Wilhelm Staudingert javasolta politikai és kulturális vezetőnek, arra hivatkozva, hogy Staudinger legalább ismeri Szatmárt, miközben Muth csak egy idegen. Végül Winterhofen közölte a követtel, hogy Muth vezetése alatt nem kíván aktívan dolgozni. Von Pochammer figyelmeztette a külügyminisztériumot, hogy Winterhofen kiválását mindenképp el kell kerülni, mivel sokoldalú kapcsolataira még szükség lehet. Ugyanakkor elkerülendő, hogy esetleg ellenséget csináljanak belőle, mert azzal sokat árthat Muthnak és Staudingernek egyaránt, sőt akár a román kormányt is a mozgalom ellen fordíthatja. A követ javasolta továbbá, hogy Winterhofen kapjon havi 200–250 márka fizetést.⁷⁸

Winterhofen tevékenységével, a lakosság is elégedetlen volt. Neki tudták be, hogy a tanügyi hatóságok folyamatosan és gyakran törvénytelenül avatkoztak be az egyházi iskolák önkormányzatába, ezzel állandó bizonytalanságot idézve elő. Az iskolák bizonytalan helyzete óriási ellenállást váltott, még azokban a falvakban is, ahol a német nyelvű oktatás követelése jogos volt.⁷⁹ Fetscher György⁸⁰ mérnök hosszú levélben támadta Winterhofent és Staudingert egyaránt. Fetscher szerint a Volksgemeinschaft csak papíron létezett, és a Németországból érkezett pénz

⁷⁶ Verein für das Deutschtum im Ausland (Egyesület a Külföldi Némettségért). Elődszervezete az 1881-ben alapított *Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland*, az első világháború után átnevezett, jelentős részben a külügyminisztérium által finanszírozott szervezet főleg kulturális célú támogatásokat közvetített a külföldi némettség irányába.

⁷⁷ PAAB – ADGB, Band 153/2, Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségnek, 1934. szeptember 13.

⁷⁸ PAAB – ADGB, Satmarer Deutschtumsbewegung, Band 2, 1933–1934, Bukarest/153/2, von Pochhammer levele a Külügyminisztériumnak, 1934. szeptember 27.

⁷⁹ PAAB – ADGB, Band 153/3, a bukaresti követség jelentése Schulenburg részére, 1933. február 22. Stand der Sathmarer schwäbischen Bewegung in die Jahreswende 1932/1933.

⁸⁰ Fetscher György kálmándi lakos, 1931-ben a hohenheimi gazdasági főiskolán szerzett oklevelet. *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft, Gau Satmar*, 1–2. szám, 1931. február 28. 10.

90%-át elpazarolták, vagy magáncélokra használták fel. Winterhofen tevékenységét annyiban látta, hogy a svábokat a magyarok, a papság és a tanítók ellen tüzelte. Módszereit mocskosnak és becstelennek nevezte, ennek tulajdonította, hogy sok becsületes sváb már a mozgalom kezdetén elfordult Winterhofentől, és inkább a magyar táborba tért át. Winterhofen hétéves munkáját teljesen eredménytelennek – „egy nagy nullának” – minősítette, amellyel csak pártoskodást idézett elő a falvakban. Ennek következtében már nem létezik olyan falu – állította –, ahol ne lenne két ellentétes tábor: a magyar és a sváb. Utóbbiban azonban napról napra kevesebben vannak. Fetscher azzal vádolta Winterhofent, hogy számára a mozgalom csak egy üzlet, és tulajdonképpen mindegy neki, hogy a románoknak vagy németeknek kémkedik, lényeg, hogy gondtalan életet biztosítson magának. Politikája nem a népre, hanem a román államra épült. Fetscher Staudinger munkáját sem becsülte sokra. A birodalomban, miután egyesek értesültek Winterhofen akcióiról, „a nyakunkra küldték” Staudingert – írta. Staudinger nem csinál mást, csak fogadja a vendégeket, és könyvelést vezet, ezért kap évi 10 000 márkát. Van még egy szerkesztő lap nélkül, egy titkár munka nélkül, és egy-két hasonló semmittevő – ez volt a Volksgemeinschaft Fetscher szerint.⁸¹ Fetscher megnyilvánulása – noha sokkal szűkebb keretek között, mint a szászoknál vagy a bánáti sváboknál – jelzi az új generáció fellépését a régi vezetéssel szemben. A Németországban tanuló Fetscher nemcsak bírálta Winterhofent és Staudingert, hanem nemzetiszocialista szólamokat is hangoztatott. Kifogásolta a nagykárolyi gimnázium német szekciójának szerinte zsidó jellegét, továbbá egyenesen felháborítónak tartotta, hogy az új politikai irány ellenére még mindig sok klerikális érzékzik Németországból. Példának említette dr. Carl Müllert Krehfeldből, aki megtiltotta egy helyi tanárnak, hogy a *Horst-Wessel Liedet* terjessze, sőt meg is fenyegette ezért. „Egy birodalmi német az új irány ellen folytat itt propagandát, hogy lehetséges ez???” Mi csak az új szellemben akarunk dolgozni”⁸² – írta.

1932-ben Fiedler István⁸³ püspök kérdőívet küldött ki az összes plébániára, amelyben többek között arra kérte papjait, hogy készítsenek egy általános jellemzést a mozgalomról (Fejlődik vagy hanyatlik, kik a támogatóik, illetve ragaszkodnak-e egyházukhoz, papjaikhoz?), annak jövőbeni kilátásairól, illetve a hitéletre gyakorolt üdvös vagy káros ha-

⁸¹ PAAB – ADGB, Band 153/2, Georg Fetscher levele Herr Weberhez, Nagykároly, 1933. november 8

⁸² Uo.

⁸³ 1930–1939 között az egyesített szatmári és nagyváradi egyházmegye püspöke.

tásairól.⁸⁴ Noha a püspökségre küldött bizalmas jelentések nem követik mindenben a püspöki utasítást, mégis értékes információkkal szolgálnak a mozgalomra nézve, tulajdonképpen alátámasztják Fetscher azon állítását, hogy a mozgalom nem létezik. Sorba véve a beérkező jelentéseket, a következőket olvashatjuk:

- **Mezőterem:** A mozgalom most nem érezhető, mivel elérték, amit akartak: a német oktatást, legfeljebb választások alkalmával lendül fel újra. A mozgalom vezetőinek kisebb része nem vallásos, nagyobb részük csak azért tart velük, mert Wieserneknél⁸⁵ a rokonai.⁸⁶
- **Szakasz:** A mozgalom hanyatlóban van, a vezetői lejáratták magukat, a híveket nem tudják befolyásolni.⁸⁷
- **Kálmánd:** A mozgalom hanyatlóban van. Mindazonáltal a mozgalomnak tudható be, hogy megszűnt a katolikus Legényegylet, valamint a hitközség nyári gyermekmenhelyének (100 gyerek) immár negyedszeri bezáratása. A mozgalom tagjai pap- és egyházellenesek, késnek az egyházi adó befizetésével; ha hanyatlik is, addig biztos létezni fog, ameddig pénzt kapnak a követői.⁸⁸
- **Barlafalu:** A mozgalom hanyatlóban van. A román hatóságok nem érték el céljukat, vagyis a románosodást, ezt igazolja, hogy a barlafalui német szekciót többször is megszüntették. A mozgalom hanyatlik azért is, mert kevesebb a márka. Egy éve nem járt egyetlen vezető sem a faluban, holott azelőtt szinte havonta érkezett valaki. A hitéletben nem okozott kárt a mozgalom. Annál inkább fordulnak a hívek a román hatóságok ellen, ugyanis a román paraszttól nem hajtják be az adót, mert szegény, de a svábtól, vagy a magyartól igen.⁸⁹
- **Mezőfény:** A mozgalom hanyatlik, kevés a pénz. A plébános inkább károsnak találta a mozgalmat, mint hasznosnak.⁹⁰
- **Csanálos:** A mozgalom 1925 óta stagnál, 10–15 követője van, akik 95%-ának gyerekei továbbtanultak. Nincs hatása a lelki életre, vezetőinek nincs tekintélye.⁹¹

⁸⁴ SZPL Bizalmas levél a püspökségtől a plébániákra, 1932. május 18.

⁸⁵ Stefan Wieser (1879–1970) A Gauamt Sathmar titkára 1927-től 1936-ig, azután első embere 1940-ig. A *Mitteilungen*, majd a *Schwabenpost* szerkesztője.

⁸⁶ SzPL A mezőteremi plébános jelentése, 1932. május 20.

⁸⁷ SzPL A szakasi plébános jelentése, 1932. május 20.

⁸⁸ SzPL A kálmándi plébános jelentése, 1932. május 21.

⁸⁹ SzPL A barlafalui plébános jelentése, 1932. május 21.

⁹⁰ SzPL A mezőfényi plébános jelentése, 1932. május 23.

⁹¹ SzPL A csanálosi plébános jelentése, 1932. május 23.

- **Szinfalu:** A mozgalmat mindenki támogatja, káros hatása nincs.⁹²
- **Nagymajtény:** A mozgalomnak csak káros hatásai vannak, gyűlölködés, bizalmatlanság. Sok támogatója sem németül, sem svábul nem beszél.⁹³
- **Krasznaterebes:** Ami a mozgalmat illeti, csend honol.⁹⁴
- **Józsefháza:** Német mozgalom a faluban sosem volt, csak tiltakozás a német tannyelv ellen.⁹⁵
- **Alsóhomoród:** A német mozgalom abban merül ki, hogy azok a szülők, akiknek a gyerekei Gauamt támogatással tanulnak, kérik, hogy a prédikáció ne felváltva, hanem háromszor németül és egyszer magyarul legyen.⁹⁶
- **Csomaköz:** A mozgalom aludni látszik.⁹⁷
- **Kaplony:** A mozgalomnak nincs talaja, két híve rokonságban van egyes Gauamt vezetőkkel.⁹⁸
- **Szaniszló:** A német mozgalom nem nagyon ismert a faluban, kisebb propaganda volt, melynek jelszavai: nem kell egyházadót, párbért fizetni.⁹⁹
- **Nagymadarász:** Német mozgalom nincs, csak a nyomor kiáltó.¹⁰⁰
- **Nántú:** A mozgalom hívei már három éve nem fizetnek egyházadót.¹⁰¹
- **Mezőpetri:** A mozgalom nem a nép szívében született, ha a pénz nem volna, már mozgalom sem lenne.¹⁰²

Mint látjuk, a jelentések egyértelműen a mozgalom hanyatlásáról számolnak be. A megtorpanást több tényező okozta. Egyrészt Winterhofen következtelen, sokszor erőszakos tevékenysége visszatetszést keltett a helyi lakosság körében, másrészt a gazdasági válság nyilván kihatott a mozgalom anyagi támogatóinak körére is. A finanszírozási problémát jelzi, hogy a *Mitteilungen* megjelenése is visszaesett: a lapnak ugyanis 1932-ben

⁹² SzPL A szinfalusi plébános jelentése, 1932. május 20.

⁹³ SzPL A nagymajtényi plébános jelentése, 1932. május 24.

⁹⁴ SzPL A krasznaterebesi plébános jelentése, 1932. május 23.

⁹⁵ SzPL A józsefházi plébános jelentése, 1932. május 22.

⁹⁶ SzPL Az alsóhomoródi plébános jelentése, 1932. május 24.

⁹⁷ SzPL A csomaközi plébános jelentése, 1932. május 26.

⁹⁸ SzPL A kaplonyi plébános jelentése, 1932. május 28.

⁹⁹ SzPL A szaniszlói plébános jelentése, 1932. május 31.

¹⁰⁰ SzPL A nagymadarászi plébános jelentése, 1932. május.

¹⁰¹ SzPL A nántú plébános jelentése, 1932. június 4.

¹⁰² SzPL A mezőpetri plébános jelentése, 1932. május 31.

csak két, 1933-ban három, és 1934-ben csak hét száma jelent meg. Továbbra is hiányzott a helyi német értelmiségi réteg. Németországban hatalomváltás történt, ugyanakkor a szászok és bánáti svábok is belső hatalmi harcaikkal voltak elfoglalva.

Mielőtt továbbmennénk, vessünk egy pillantást a mozgalom követőire. Ennek meghatározására igen kevés forrás áll rendelkezésre. A helyi plébánosok a szegényebb parasztokat, illetve azokat sorolták a követők közé, akik valamilyen módon hasznot húztak a mozgalomból (például a gyermekeik Gauamt-pénzen tanulhattak). Nem általánosítható, de valószínűsíthető, hogy a papságnak részben igaza volt. Ugyanis Schwager temesvári konzul is arról ír, hogy a falvakban főleg a gazdagabb parasztok tömörülnek a papság köré, a mozgalom követői pedig az úgynevezett Kleinhäuslerrek. Ezért is könnyű beállítani a mozgalmat a kis emberek mozgalmának¹⁰³ – állította a konzul.

Szervezetten, nemzetiszocialista befolyás alatt

A nagy lendülettel induló, majd megtorpanó mozgalom a harmincas évek közepére újra fellendült. Köszönhetően a sváb közösségen belül végbemenő változásoknak, kezdett ugyanis formálódni egy fiatal értelmiségi réteg, közöttük papok is. 1940-ben 27 tanár, 8 pap, 11 óvónő volt a megyében, akik már német képzésben részesültek.¹⁰⁴ Ugyanakkor lassan beérett a Straubinger stuttgarti Caritas-igazgató 1926-os látogatása után szinte minden évben érkező németországi vendégek „ébresztő” munkája, akik egyaránt foglalkoztak a gyerekekkel és felnőttekkel.

1929. október 30-án a temesvári Banatiában tanuló szatmári fiatalok megalapították a *Sathmarer Jungschwabenbund* szervezetet. Céljuk az volt, hogy a Nagyszebenben tanulókkal együtt átvegyék a népi munkát a szatmári fiatalok körében. A szervezet elnöke Stefan Koch lett, titkára Michael Kileber, pénztárosa pedig Stefan Brenli.¹⁰⁵ 1930 augusztusában rendezték az első nagy ifjúsági találkozót Krasznabélteken. Nemcsak a Németországból érkezők, hanem a helyi fiatal egyetemisták és gimnáziumi tanulók is szerveztek kirándulásokat – főleg nyaranta – a megye

¹⁰³ PAAB – ADGB, Band 153/2, Schwager temesvári konzul jelentése a bukaresti német követségre, 1933. december 16.

¹⁰⁴ Stefan SCHMIED: i. m. 55.

¹⁰⁵ *Mitteilungen der Deutsch-Schwabische Volksgemeinschaft, Gau Satmar*, 9–10. szám, 1929. december 25. 11.

sváb falvaiban. Egy-egy ilyen alkalommal táncokat, énekeket tanítottak a falusi embereknek. Lendületet vett az önkéntes munkaszolgálat is. Krasznabélteken például 1933 őszén 10 önkéntes dolgozott az útépítésnél, s ugyanígy, önkéntes munkával épült fel 1936 novemberében a szinfalusi kultúrház is. Ilyen önkéntes munkának számított a nyári iskolaszolgálat is, amikor az ifjak a gyerekekkel foglalkoztak.¹⁰⁶

A már említett Kulturverein is 1935-ben aktivizálta magát. Megalakulásának körülményei ismeretlenek, csupán Stefan Schmiednek az 1934-es általános gyűlésről adott leírásából tudunk róla. E szerint a szervezet ott megválasztott elnöke dr. Georg Wanger, elnökhelyettesek Stefan Wieser és Josef Barth, a hivatal vezetője Stephan Barth, pénztárosa pedig Josef Winkler lett. A bizottsági tagok között volt Fritz Winterhofen, Volksgemeinschaft vezetője is.¹⁰⁷ 1936-ban a temesvári konzulátus 21 000 birodalmi márkát kapott a külügyminisztériumtól a szatmári körzet kulturális feladataira.¹⁰⁸ A Kulturvereinnak sikerült egy épületet vásárolnia Nagykárolyban a német gimnázium diákothona, valamint a Gauamt, a német népiskola és leányotthon számára is. Szintén ez a szervezet gondoskodott arról, hogy a különböző falvakban kultúrházakat vásároljanak, vagy ha ez nem volt lehetséges, béreljenek. Az első falu, ahol sikerült erre a célra egy házat vásárolni, Mezőpetri volt (1935 februárjában). 1939-re saját vagy bérelt kultúrház volt már Mezőteremen, Csomaközön, Mezőfényen, Erdődön és Krasznabélteken is. A különböző előadások mellett, a Kulturverein igyekezett a falvakban könyvtárakat létesíteni, melyekbe a könyvek főleg Németországból érkeztek. Ilyen könyvtár létesült a nagykárolyi diákothonban, Krasznabélteken, Erdődön, Mezőfényen, Alsóhomoródon, Mezőpetriben, Szakaszon, Krasznasándorfaluban, Szinfaluban, Nagyszokondon, Krasznaterebesen és Mezőteremen. Szintén a Kulturverein gondoskodott arról, hogy azokban a falvakban, ahol nem volt német óvoda, illetve nem volt megfelelő a német oktatás, a gyerekek számára legalább nyáron színvonalas nyelvoktatást tartsanak.¹⁰⁹

A német tanítók is aktivizálták magukat. 1935. április 23–27. között Tanító Napokat tartottak Nagykárolyban, amelyen 40 pedagógus vett részt. Ez alkalommal Stephan Barth kezdeményezésre megalakult a *Sath-*

¹⁰⁶ Stefan SCHMIED: i. m. 32–33.

¹⁰⁷ Uo. 28.

¹⁰⁸ PAAB – ADKT, Satmarer Schwaben, Band VII. Jelentés a temesvári német konzulátusról a bukaresti követségre, 1936. augusztus 4.

¹⁰⁹ Stefan SCHMIED: i. m. 29–30.

marer Deutsche Lehrerbund, amely feladatának szabta a tanítók továbbképzését és a népiségi munka végzését a közösségekben.¹¹⁰

A belső változások mellett a kívülről érkező hatásoknak is fontos szerepük a mozgalom fellendülésében. A Romániai Németek Szövetségének 1935. október 22-én rendezett nagygyűlésén a szervezet új, nemzetiszocialista programot fogadott el. A különböző romániai német népcsoportok addigi autonómiája a Szövetséggel szemben megszűnt. A Szövetség nevét is megváltoztatták, *Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien* nevet vette fel, vezetője pedig a nemzetiszocialista Fritz Fabritius lett. Az újjáalakult Népközösség 7 körzetből (Gau) tevődött össze: Bánság, Bessarábia, Bukovina, Dobrudza, Regát, Szatmár és Erdély. A körzetek járásokra (*Kreis*) és helyi csoportokra (*Ort*) oszlottak.¹¹¹

A nagygyűlést követően 1936. október 25-én, hosszú szünet után, választásokat tartottak a két járásra – erdődi és nagykárolyi – osztott szatmári körzetben is. Az erdődi járási tanács 19 tagból tevődött össze, 4 póttaggal (9 földműves, 7 tanító, 1 mérnök, 1 kisiparos és Fritz Winterhofen birtokos),¹¹² a járási vezető Müller János (tanító), helyettese Hölzli László (alsóhomoródi földműves), a jegyző Heidelbacher József (krasznabélteki tanító), a pénztáros pedig Schlachter Antal (erdődi bográn) lett.¹¹³ A 25 taggal és 5 póttaggal rendelkező nagykárolyi járási tanácsban 12 földműves, 7 tanító, 2 orvos, 1 jegyző, 1 pap és 2 kisiparos foglalt helyet. A járási vezető Jussel György (csanálói tanító), helyettese Müller István (mezőpetri földműves), jegyző Kreutzer József (mezőpetri jegyző), pénztáros pedig Schlachter Gyula (mezőfényi földműves) lett.¹¹⁴ A körzeti tanács vezetőségét 1936. november 8-án választották meg: a körzeti vezető Stefan Wieser, helyettese Stefan Baumann, a jegyző Josef Heidelbacher, a pénztáros Alois Haller lett.¹¹⁵ Noha a tanácsstagok között még szerepelt Winterhofen neve, sem a Gau vezetőségébe, sem a végrehajtó bizottságba, sem pedig a döntőbíróságba nem választották be. Staudinger neve pedig sehol sem szerepelt.

1936 után Szatmár vidékén is elterjedt a szászoknál már régebről ismert szomszédság szervezete (*Nachbarschaft*). Az első szomszédság 1938

¹¹⁰ Uo. 50.

¹¹¹ Vasile CIOBANU: *Contributii la cunoasterea istoriei sasilor transilvaneni 1918–1944*. Sibiu, Editura Hora, 2001. 194–195.

¹¹² *Sathmarer Schwabenpost*, 11. szám, 1936. október 4. 3.

¹¹³ *Sathmarer Schwabenpost*, 13. szám, 1936. november 1. 3.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Stefan SCHMIED: i. m. 25–26.

januárjában alakult meg Mezőpetriben, Wilhelm Schunn a szomszédsgok romániai vezetőjének jelenlétében. A szatmári szomszédsgok vezetője Stephan Barth lett, a szervezet feladata pedig a tagok segítése haláleset, gyerekszületés, betegség esetén vagy más helyzetekben. Szomszédsgok alakultak később Krasznabélteken, Mezőfényen és Mezőteremen is.¹¹⁶

1937. július 11-én *Suabia* néven Nagykárolyban hitelszervezet alakult, és akárcsak a szatmárnémeti *Volksbank Crasna*, ez is a temesvári *Schwäbische Bank*kal állt kapcsolatban.¹¹⁷ A *Suabia* feladatának tekintette a sváb parasztok mezőgazdasági oktatását, ugyanis az eddigi próbálkozások nem jártak túl nagy sikerrel.¹¹⁸

1937 augusztusában ünnepelte a szatmári sváb közösség bevándorlásának 225. évfordulóját. Ebből az alkalomból óriási ünnepséget rendeztek Nagykárolyban, amelyre 3600 környékbeli sváb érkezett. A rendezvény a Fiedler püspök által celebrált ünnepi szentmisével vette kezdetét. Stuttgartból Hugo Moser vezetésével 30 fiatal érkezett. A Romániai Németek Népkezségét Fritz Farbitius képviselte, a román állam részéről pedig Nagykároly polgármestere és a főbíró jelent meg. A magyarérlzelmű németiség nem vett részt az ünnepségen.¹¹⁹ Az elhangzott beszédekben főleg a román és német nép testvériségét hangsúlyozták. A főbíró kiemelte, hogy a román kormány elismeri és támogatja a szatmári német kisebbség jogait. A beszédek mellett felolvasták Hans Steinacher VDA-vezető, dr. Berning osnabrücki püspök, dr. Strölin stuttgarti polgármester és dr. Krehl a württembergi VDA vezetőjének üdvözlétét is.¹²⁰

1938-ban, miután a DVR (*Deutsche Volkpartei Rumänien*) Berlin nyomására egyesült VDR-rel (*Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien*), a szatmári vezetőség ismét átalakult. A körzeti vezető (*Gauleiter*) Stefan Wieser, helyettese Dr. Adalbert Wiesler, a körzeti hivatalvezető Adalbert Aiklein, a sajtó és propaganda felelős Josef Schönborn, az iskolai és egyházi ügyek megbízottja Stefan Wieser, a döntőbírósg vezetője dr. Adalbert Wiesler, a gazdasági és hivatásrendek Adalbert Aikelin, a paraszthivatal vezetője Stefan Baumann és Hans Copony, a szomszéd-

¹¹⁶ Uo. 37.

¹¹⁷ PAAB – ADGT, Temesvár, *Satmarer Schwaben*, Band VII. A temesvári konzul jelentése a Külügyminisztériumnak, 1937. szeptember 24.

¹¹⁸ PAAB – ADGT, Temesvár, *Satmarer Schwaben*, Band VII., prof. Josef Tepfenhart, a *Suabia* vezetője, Tomornak írt levele a temesvári konzulátusra, 1937. augusztus 15.

¹¹⁹ PAAB – ADG, Temesvár, *Satmarer Schwaben*, Band VII., Ismeretlen jelentés a bukaresti német követségre, 1937. augusztus 21.

¹²⁰ *Sathmarer Schwabenpost*, 13. szám, 1937. augusztus 20. 1–2.

ságok vezetője Stefan Barth, a szakmai verseny és testgyakorlás Josef Tepfenhart, a Kulturális Hivatal vezetője dr. Georg Wanger, az egészségügy megbízottja dr. Georg Wanger, az Ifjúsági Hivatal vezetője Hans Hubbes, a nőügyek megbízottja Rosalia Betuker lett.¹²¹ A tisztségek jelzik, hogy a szervezet munkája tartalmi értelemben kiszélesedett, s a területen élő svábok minden rétegének (ifjúság, nők), illetve hétköznapi életének valamennyi területére kiterjedt, azzal az igénnyel, hogy ezek irányítását a kezükbe ragadják. Ehhez igazították a szervezeti struktúrát is.

Wieser 1940 szeptemberéig maradt a szatmári Gau vezetője, amikor is a II. bécsi döntés után Franz Basch, a magyarországi németiség országos vezetője a szatmári németiség vezetőjévé Nikolaus Hans Hocklt nevezte ki.¹²²

Wieser a *Sathmarer Schwabenpost* hasábjain búcsúzott el német „bajtársaitól”, Hockl pedig új területi vezetőként a *Schwabenpost*-ban köszönt meg Wieser eddigi munkáját, ígérve, hogy tovább folytatja Winterhofen, majd Wieser területi vezetők tevékenységét; célja ugyanaz: „az egész szatmári németiséget visszavezetni a német öntudathoz”.¹²³

A *Nation und Staat* 1940 decemberi számában Hockl a szatmári svábok helyzetéről és saját feladatairól a következőket írta: „A bécsi döntés következtében a svábok lakta vidék teljes egészében visszakerült Magyarországhoz, ahol 1918 előtt a svábok a magyarosodás veszélyének voltak kitéve. A vidéken 1919-ben alig 10 ezren voltak öntudatos németek. A visszatérítés munkája, amely 1924-ben vette kezdetét, a román állam támogatása mellett zajlott. Első feladatuk volt német iskolák felállítása és egy német vezető csoport kialakítása. 1940-ig sikerült 25 községben német iskolát létesíteni, olyan községekben is, ahol a magyarosodás tökéletes volt. 24 német tanító, 2800 gyereket tanít, vannak már német öntudatos papok, tanárok, orvosok, községi jegyzők. A nagy német birodalom diadalmas előrenyomulásával megerősödött a szatmári német mozgalom is. Már csak néhány hónap választotta el attól, hogy a mozgalom a még hátramaradt néhány községben is teljes diadalra jusson. A mozgalom most új feladatok előtt áll. Egyelőre el kell tekinteni attól, hogy a most még elmagyarosodott körök felé további előnyomulás történhessék. Arra kell törekedni, hogy a már eddig elnyert terület megtartható és megerősíthető legyen, hogy így kiindulási pontunk legyen ahhoz, hogy később az egész, vérszerinti németiséget visszanyerhesük. Az utóbbi évek alatt világossá vált, hogy egyetlen egy német szár-

¹²¹ Stefan SCHMIED: i. m. 27.

¹²² *Sathmarer Schwabenpost*, 1940. október 6. 1.

¹²³ Uo.

mazású emberről sem kell lemondanunk. A nagy német fejlődés hatására, amely a délkeleti Duna-medencében állandóan új lehetőségekhez jut, vérszerinti németek egyike a másik után visszatalál. Egyelőre a német mozgalomnak be kell érnie azzal, hogy a visszaadás idejében mutatkozó birtokállományát Magyarországon megtartsa. Ez nem könnyű feladat. Mert annak ellenére, hogy a bécsi megállapodásban a németiség védelmére rendelkezések történtek, már most egy hónappal később megállapítható, hogy újabb magyarosítási törekvésekkel állunk szemben. Ez az első hetekben a német érzelmű lakosság megfélemlítésére törekedett. Később, anélkül, hogy a hatóságok beavatkoztak volna, a magyar lakosság nekiment a németeknek. Éjjelente nagy számban tettlegességre került sor. A második etap az az erőszakoskodás volt, amely kifejezésre jutott a gyermekek összeírásánál a német és magyar iskoláztatáskor. A szószékről és katonai karhatalom beavatkozásával egyes községekben megkísérelték, hogy a szülőket visszatartsák attól, hogy a gyermekeket a német tannyelvű iskolákba küldjék. A magyarázat: a bécsi döntés a magyar és német állam között jött létre, ez a katolikus egyházra, amelybe szinte az összes állami iskolák átutaltattak, nem vonatkozhatik. Szóval a bécsi döntés ellenére a szatmári németiségnek lényegesen nehezebb életlehetőségekkel kell számolnia, mint amilyenekkel a román uralom alatt rendelkezett. A németiség mindenestre megvédi majd jogait és nem vonható kétségbe, hogy az említett jelentések csak kezdeti nehézségeket jelentenek. A német–magyar barátság jegyében a szatmári svábok kérdése is majd megoldásra talál.”¹²⁴

¹²⁴ Hans N. HOCKL: Erwachendes Deustchtum in Sathmar. *Nation und Staat*, XIII. jahrg. Mai 1940, Heft 8. 285–286.